

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
PRÁVNICKÁ FAKULTA

Lucie Vykysalá

DŮCHODY POZŮSTALÝCH

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: JUDr. Jana Zemanová

Katedra pracovního práva a práva sociálního zabezpečení

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 10. června 2012

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14. června 2012

Lucie Vykysalá

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí své diplomové práce paní JUDr. Janě Zemanové za její cenné připomínky a pomoc, kterou mi poskytla během zpracovávání této práce, a rovněž za její milý a vstřícný přístup. Chtěla bych také poděkovat svým blízkým za podporu a zázemí, které mi v průběhu celého studia poskytovali.

Obsah

Úvod.....	1
1. Historický vývoj pozůstalostních důchodů.....	4
1.1 Důchody pozůstalých v období let 1918 – 1938.....	5
1.2 Důchody pozůstalých v období let 1948 – 1989.....	8
1.3 Důchody pozůstalých po roce 1989.....	14
2. Prameny práva důchodového pojištění.....	16
3. Základní pojmy v důchodovém pojištění.....	19
3.1 Dítě.....	19
3.2 Osoba blízká.....	22
3.3 Pracovní úraz a nemoc z povolání.....	23
3.4 Závislost na péči jiné osoby.....	24
3.5 Smrt.....	25
4. Vdovský a vdovecký důchod.....	26
4.1 Vznik nároku a jeho trvání.....	27
4.2 Obnovení nároku.....	28
4.3 Zánik nároku.....	29
4.4 Výše důchodu.....	30
5. Sirotčí důchody.....	33
5.1 Vznik nároku.....	33
5.2 Zánik nároku.....	35
5.3 Výše důchodu.....	36
6. Společná ustanovení o důchodech.....	37
6.1 Nárok na důchod a na jeho výplatu.....	37
6.2 Přejít nároku na důchod.....	38
6.3 Vyplácení důchodů.....	39
6.4 Souběh nároků na důchody a jejich výplatu.....	41
6.5 Zvyšování důchodů.....	43
7. Řízení o dávkách důchodového pojištění.....	46
7.1 Žádost o přiznání dávky.....	46
7.2 Rozhodnutí.....	48

7.3 Námitkové řízení.....	49
8. Důchodová reforma	52
9. Právní úprava pozůstalostních důchodů v Německu	56
9.1 Vdovský a vdovecký důchod.....	56
9.2 Sirotčí důchod	57
9.3 Výchovné	58
9.4 Řízení ve věcech důchodového pojištění.....	59
Závěr	60
Seznam použité literatury a pramenů.....	66
Přílohy.....	69
Resumé – český jazyk.....	71
Resumé – cizí jazyk	73

Úvod

Právo sociálního zabezpečení je právním odvětvím, které si mimo jiné klade za cíl pomoci osobám, jež se v důsledku sociální události ocitnou v nepříznivé situaci, s níž se nedokáží vlastními silami vypořádat. Mezi tyto události, s nimiž právo sociálního zabezpečení spojuje vznik nároku na peněžité dávky, řadíme také úmrtí blízkého člena rodiny. Pozůstalé osoby jsou nejen nuceny se psychicky vyrovnat se ztrátou milovaného člověka, ale musí se rovněž adaptovat na změněnou ekonomickou situaci v rodině způsobenou ztrátou příjmu zemřelé osoby. Pro snadnější překonání těchto nepříznivých okolností je proto pozůstalým osobám poskytována pomoc ve formě dočasných či trvalých dávek pozůstalostních důchodů, tedy důchodu vdovského, vdoveckého nebo sirotčího.

Důchody pozůstalých jsem si jako téma své diplomové práce zvolila z důvodu, že i v naší rodině došlo v posledním roce k této smutné události a jakožto práva znalá osoba jsem byla příbuznými pověřena, abych zjistila, jak je možné dále tuto náhlou nepříznivou situaci řešit. Z tohoto důvodu jsem byla nucena se na problematiku vdovských důchodů podívat podrobněji, především na podmínky vzniku nároku a jeho trvání, na postup při podávání žádosti, lhůty pro její vyřízení a výplatu v případě souběhu s důchodem starobním. Dospěla jsem k názoru, že pozůstalostní důchody jsou poměrně zajímavou problematikou s propracovaným systémem různých podmínek obsahujících právní pojmy, jejichž význam nemusí být běžnému člověku zcela jasný nebo si pod těmito pojmy může představit něco jiného, než co se pod nimi rozumí v právu důchodového pojištění. Z tohoto důvodu mě lákalo tuto oblast práva sociálního zabezpečení zpracovat uceleně a podrobně vysvětlit vše, co může po pouhém nahlédnutí do zákona působit nejasně nebo nepřehledně. Po nahlédnutí do archivu diplomových prací jsem také zjistila, že jde o téma, které v posledních letech nebylo studenty mnohokrát zpracováno, a proto jsem ho chtěla vzhledem k častým novelám v právu důchodového pojištění zpracovat podle současné právní úpravy, upozornit na změny, ke kterým došlo od nového roku, a nastínit i předpokládaný vývoj pozůstalostních důchodů do budoucna.

Během shánění pramenů, které by mi sloužily jako podklad pro psaní této diplomové práce, jsem nemohla přehlédnout, že důchody pozůstalých jsou tématem

spíše okrajovým, kterému není obecně věnována příliš velká pozornost, a pokud ano, jedná se spíše o pouhé shrnutí zákonných ustanovení do souvislého textu. Ztráta blízkého příbuzného a vznik problémů s tím spojených jsou přitom situací, která může potkat každého z nás, a proto považuji za vhodné podat ucelený přehled o všem, co se pozůstalostních důchodů přímo či nepřímo dotýká.

V historii vývoje právní vědy lze hmotné zabezpečení při ztrátě živitele považovat spíše za institut modernější. V podobě, v jaké ho známe dnes, se poprvé objevil až za 1. republiky, přestože jeho kořeny sahají až do dob vlády Marie Terezie a jisté znaky lze nalézt i ve středověku. V první kapitole této práce se proto zabývám vývojem právní úpravy důchodů pozůstalých od 1. republiky až do období po roce 1989. Zmiňuji všechny významné zákony, jak a které dávky pozůstalostních důchodů upravují, a popisuji, jak se vyvíjel princip zabezpečení při ztrátě živitele od systému pojistného přes systém zabezpečovací až k současné úpravě, která je založena opět na systému pojistném. Na tuto část věnující se historickému vývoji pak přímo navazuje kapitola další, v níž jmenuji současné prameny právní úpravy důchodového pojištění, nejdůležitější zákony včetně ústavních, významné mezinárodní smlouvy a z důvodu členství České republiky v Evropské unii nelze opomenout ani evropské právní prameny.

Kapitola třetí je věnována výkladu základních pojmů, které mají v oblasti pozůstalostních důchodů specifický význam, protože jsou často obsaženy v podmínkách pro vznik nároku na důchodovou dávku. Často se jedná o pojmy na první pohled triviální (např. dítě, pracovní úraz), někdy naopak o pojmy, jejichž význam nemusí být bez bližšího vysvětlení zcela jasný (nezaopatřenost, závislost na péči jiné osoby). Jelikož se však tyto pojmy prolínají celou prací a jejich pochopení je pro další výklad zcela zásadní, považuji objasnění jejich přesného významu za nezbytné.

Jádrem celé práce jsou potom kapitoly čtvrtá a pátá, v nichž se již podrobně zabývám jednotlivými důchody pozůstalých, tedy důchodem vdovským, vdoveckým a sirotčím. Rozbor jednotlivých důchodů spočívá především ve vymezení podmínek pro přiznání a trvání nároku, skutečností, které vedou k jeho zániku, a způsobu určení výše jednotlivých dávek. V této části čerpám zejména z platné právní úpravy obsažené v zákoně č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ale aby má práce nevypadala jako pouhý přepis zákonných ustanovení, snažím se tuto úpravu doplňovat o upřesňující

informace, které ze zákona přímo vyčíst nelze, a zároveň upozorňovat na změny, k nimž v poslední době došlo.

Následující kapitola je obecnějšího rázu, ale pro utvoření uceleného přehledu o pozůstalostních důchodech ji nelze opomenout. Pojednává o zásadách a ustanoveních, která jsou společná pro všechny typy důchodů, jako je obecná úprava vzniku nároku na důchod a na jeho výplatu, problematika přechodu nároku na jiné osoby či zvyšování důchodů. Z praktického hlediska je však v této kapitole důležitý především popis způsobu vyplácení důchodových dávek a zajímavá, i když poněkud složitější, problematika souběhu nároků na důchody a jejich výplatu.

Protože dosavadní rozbor pozůstalostních důchodů vychází převážně z jejich hmotněprávní úpravy, nebyla by tato práce kompletní bez uvedení informací o procesní stránce, což činím v kapitole sedmé, v níž se věnuji řízení ve věcech důchodového pojištění.

Osmá kapitola této práce je věnována tématu, které je v současné době velmi aktuální. Důchodová reforma je nevyhnutelným opatřením, protože současné nastavení důchodového systému je dále finančně neudržitelné, nebudou-li provedeny zásadní změny. Pokusím se proto v této kapitole alespoň nastínit plánované kroky důchodové reformy, především vytvoření II. pilíře důchodového systému, a zároveň zmínit změny, které již v souvislosti s důchodovou reformou byly provedeny v současném systému důchodového pojištění.

V poslední kapitole se zabývám právní úpravou pozůstalostních důchodů ve Spolkové republice Německo a snažím se poukázat jak na společné rysy s českou úpravou, tak na rozdíly ve vymezení podmínek nároku či okruhu oprávněných osob.

Psaní této diplomové práce jsem ukončila ke dni 10. června 2012.

1. Historický vývoj pozůstalostních důchodů

Zabezpečení občanů v nepříznivých sociálních situacích způsobených sociálními událostmi, jako jsou stáří, ztráta živitele či invalidita, je problémem, kterým se musí zabývat a řešit ho každá společnost. Forma a úroveň tohoto řešení se však v jednotlivých společnostech liší v závislosti na stupni rozvoje, ekonomické nutnosti i ekonomických možnostech řešení těchto problémů. Z tohoto důvodu je i podoba důchodových systémů ovlivněna řadou faktorů, jako je např. demografická struktura obyvatelstva, zájem občanů na řešení jejich potřeb či tradice řešení sociálních problémů, a přístup jednotlivých zemí se tak liší v závislosti na tom, jak velký důraz kladou na jednotlivé parametry důchodového systému.

Právo důchodového pojištění patří spíše k mladším právním odvětvím, na rozdíl od práva občanského, které je dodnes silně ovlivněno důkladně propracovaným systémem starověkého římského práva soukromého, institut zabezpečení ve stáří či při ztrátě živitele římské právo vůbec nezná. První střípky toho, co dnes chápeme jako důchodové pojištění, lze nalézt až v 15. století, kdy začaly být vytvářeny tzv. svépomocné podpůrné spolky, jejichž účelem bylo pomáhat práce neschopným a starým členům a podporovat i pozůstalé členy rodin. Tyto spolky vznikaly nejprve mezi horníky, postupně i pro některé řemeslnické cechy a tovaryšská bratrstva.

Základy práva důchodového pojištění včetně pozůstalostních důchodů lze však datovat až do 2. poloviny 18. století. Za vlády Marie Terezie začala být budována laická státní byrokracie, která nahradila šlechtu ve správě státu. Laický státní zaměstnanec byl odkázán výživou na svůj pravidelný plat, a proto bylo nutné vyřešit problém, jak zajistit tyto zaměstnance pro případ nemoci a stáří. V letech 1771 a 1781 byly proto v rakouské monarchii vydány dva předpisy, tzv. penzijní normály, zakládající nárok na penze pro vdovy a sirotky po zaměstnancích, kteří „věrně sloužili“, a druhý pro zaměstnance, kteří se alespoň po deseti letech uspokojivé služby stali neschopnými práce¹. Byly stanoveny přesné podmínky pro povolení penzí a výměra penze pro pozůstalou vdovu nebo sirotka nesměla přesáhnout jednu třetinu platu zemřelého úředníka. Význam této formy pomoci však nelze přeceňovat, protože se týkala poměrně úzkého okruhu osob. Navíc je třeba upozornit na to, že se nejednalo o důchodové pojištění, jak jej chápeme dnes, nýbrž o

¹ TRÖSTER, Petr. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepr. a aktual. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010. Kapitola II., Vznik a vývoj práva soc. zabezpečení. s. 27. ISBN 978-80-7400-322-6.

jakési státní zaopatření.

První osnovy zákonů o sociálním pojištění byly schváleny v rámci tzv. Taafeho reformy v letech 1888 (zákony o úrazovém a nemocenském pojištění dělníků) a 1889 (zákon o hornickém bratrském pojištění). Nadále však zůstal neupraven jeden z nejdůležitějších úseků – důchodové pojištění dělníků a soukromých zaměstnanců. Zákon o penzijním pojištění zřízenců ve službách soukromých a některých zřízenců ve službách veřejných byl nakonec schválen v roce 1907 a nabyl účinnosti v roce 1909. Penzijní pojištění dělníků nebylo do roku 1918 zavedeno.

1.1 Důchody pozůstalých v období let 1918 – 1938

Účelem pozůstalostních důchodů byla původně úplná alimentace pozůstalých členů rodiny, protože se nepředpokládala výdělečná činnost pozůstalé manželky. Postupně však právní úpravy přecházely k alimentaci částečné, což vedlo k tomu, že příjem, o který rodina smrti živitele přišla, byl nahrazován jen tehdy, pokud nemohl být nahrazen jinak, především vlastní výdělečnou činností. Dokladem o tom je zákon č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, který nabyl účinnosti 1. 7. 1926. Jednalo se o jeden z nejvýznamnějších právních předpisů přijatých po vzniku Československa, který upravoval rozsáhlou problematiku sociálního pojištění komplexně. Byl formulován jako zákon základní, podle něhož byli pojištěni všichni zaměstnanci, jestliže nebyli tímto zákonem z pojištění výslovně vyloučeni. Vyloučeni byli zejména státní zaměstnanci a soukromí úředníci, jejichž zabezpečení bylo upraveno výhodněji, a dále zaměstnanci, kteří nastoupili do zaměstnání až po 60. roce věku. V praxi se tak právní úprava zakotvená zákonem č. 221/1924 Sb. z. a n. vztahovala pouze na dělníky².

Sociální pojištění pro zaměstnance v dělnických povoláních bylo poprvé sjednoceno organizačně. Vznikla Ústřední sociální pojišťovna, která spravovala invalidní a starobní pojištění a starala se také o nemocenské pokladny, které zákon nově označil za nemocenské pojišťovny. Ty začaly nově obhospodařovat evidenci a příjmy z invalidního a starobního pojištění. Současně vybíraly pojistné pro invalidní, starobní a nemocenské pojištění. Takové organizační a administrativní sjednocení přineslo

² TRÖSTER, Petr. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepr. a aktual. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010. Kapitola II., Vznik a vývoj práva soc. zabezpečení. s. 31. ISBN 978-80-7400-322-6.

ekonomické výhody a vedlo ke stabilizaci sociálního systému. Všichni pojištěnci platili pojistné podle třídy, do které byli zařazeni na základě výše mzdy. Lidé v dané třídě platili jednotné pojistné a pobírali stejný důchod. Polovinu předepsaných příspěvků platil pojištěnec a polovinu zaměstnavatel, zaměstnavatelé byli povinni vést mzdové záznamy po dobu tří let. Každý měl svůj pojišťovací průkaz a evidenční číslo.

Z dělnického invalidního a starobního pojištění se poskytovaly jak dávky opakující se, tak dávky jednorázové, některé dávky byly pouze fakultativní (dobrovolné). Základními dávkami byly důchod invalidní a starobní. Nárok na invalidní důchod byl podmíněn ztrátou výdělečné schopnosti daného člověka v takové míře, že si nemohl vydělat práci přiměřenou jeho silám, schopnostem, výcviku a dosavadnímu povolání ani třetinu toho, kolik tělesně a duševně zdravý zaměstnanec prací stejného druhu, se stejným výcvikem a na stejném místě. Na rozdíl od současné úpravy při posuzování invalidity tedy byla poměřována zbylá pracovní schopnost, nikoliv míra poklesu pracovní schopnosti. Nárok na starobní důchod vznikl pojištěnci (muži i ženě) po dovršení 65. roku věku v případě, že opustil zaměstnání nebo jeho výdělek klesl alespoň na polovinu mzdy zdravého zaměstnance. Nárok na důchod vznikl po uplynutí určité doby pojištění (tzv. čekací doba), která činila 150 příspěvkových týdnů. Další podmínkou vzniku nároku na dávku bylo, aby pojistný případ (invalidita, dovršení předepsaného věku) nastal za trvání pojištění nebo alespoň v tzv. ochranné lhůtě, která činila jeden rok po zániku pojištění. Pro zajímavost uvádím, v jakých částkách se důchody pohybovaly. Minimální výše důchodu po splnění tříleté doby pojištění činila asi 95 korun měsíčně. Obvyklá výše důchodů po dvacetileté době pojištění se pohybovala okolo 200 korun měsíčně, nejvyšší důchod pak činil 450 korun měsíčně, avšak tohoto důchodu nemohl prakticky dosáhnout téměř nikdo, protože by musel být nepřetržitě pojištěn po dobu 50 let v nejvyšší mzdové třídě a v každém roce alespoň 50 týdnů³.

Pro pozůstalé byl zaveden důchod vdovský, vdovecký a sirotčí. Úprava vdovských a vdoveckých důchodů byla odlišná od současné úpravy, kdy jsou nároky vdovy a vdovce zrovnoprávněny. Vdově vznikl nárok na vdovský důchod po manželovi, který byl poživatелеm invalidního nebo starobního důchodu nebo by měl nárok na tento důchod. Jako důsledek přechodu od úplné alimentace k alimentaci

³ 80 let sociálního pojištění: brožura České správy sociálního zabezpečení. Praha, 2004, s. 19

částečné musela však vdova pro vznik nároku splňovat ještě další podmínky, ze kterých vyplývalo, že má omezenou nebo nemá žádnou možnost nahradit pozbytý příjem manžela vlastní výdělečnou činností. Mezi tyto další podmínky se řadila invalidita vdovy, péče o dvě či více dětí a později (podle změny z roku 1934) též dosažení věku 60 let. Vdovecký důchod náležel vdovci po manželce, která ze svého pracovního výdělku zcela nebo převážně vyživovala rodinu, pokud byl v době úmrtí manželky invalidní. Výše vdovského a vdoveckého důchodu činila 50% částky důchodu, který požíval manžel (manželka) nebo na který by měl nárok. Nárok na pozůstalostní důchod nebyl v zásadě časově omezen, zanikal smrtí pozůstalé osoby, opětovným vstupem do manželství nebo zánikem invalidity. Nárok na sirotčí důchod mělo dítě mladší 17 let po otci nebo matce, pokud byli poživateli starobního nebo invalidního důchodu nebo by měli na tento důchod nárok. Zákon přiznával za určitých podmínek nárok na sirotčí důchod též osvojencům, schovancům, vnukům a později i dětem nevlastním. Oboustranní sirotci měli nárok pouze na výplatu jednoho sirotčího důchodu, a to vyššího. Z dávek jednorázových se poskytovalo odbytné, které za určitých okolností náleželo pozůstalým po pojištěnci nebo důchodci.

Díky zákonu č. 221/1924 Sb. z. a n. také vzniklo zvláštní pojišťovací soudnictví. Zaměstnavatel a jeho odpovědní zaměstnanci byli trestně odpovědní za neplacení pojistného a za porušení povinností důležitých pro administrativní pořádek a fungování sociálního pojištění.

Zákonem č. 26/1929 Sb. z. a n., o penzijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, byla problematika pozůstalostních důchodů upravena obdobně. Zajímavostí však je, že tento zákon umožňoval vznik nároku i na tzv. důchod rodičů. V případě, že po zemřelém pojištěnci, který v době úmrtí požíval invalidní nebo starobní důchod anebo by měl nárok na tento důchod, nezůstala vdova, vdovec nebo dítě s nárokem na sirotčí důchod, vznikl nárok pozůstalým rodičům pojištěnce, pokud na něho byli převážně odkázáni výživou⁴.

V době okupace došlo v oblasti sociálního pojištění k některým změnám, jejichž cílem bylo přizpůsobit naše sociální pojištění tehdejšímu politickému, hospodářskému, sociálním a měnovým podmínkám. V dávkách se upravovaly především mzdové třídy s cílem vyrovnat se s růstem cen a mezd, postupně došlo ke změnám v pojištění

⁴ TRÖSTER, Petr. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepr. a aktual. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010. Kapitola XII., Důchodové pojištění. s. 243. ISBN 978-80-7400-322-6.

soukromých zaměstnanců, horníků i dělníků. Žádná z těchto úprav však nepřinesla pojištěncům významné zlepšení.

1.2 Důchody pozůstalých v období let 1948 – 1989

Po 2. světové válce nebyly předpisy z dob okupace uznány za součást právního řádu a v zásadě bylo převzato zákonodárství z období první republiky. Byla ustavena komise Národní fronty, která byla pověřena vypracováním návrhu zákona o národním pojištění. Tato koncepce, připravovaná v letech 1945 až 1948, vyústila v zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění, který zrušil všechny předchozí zákony z této oblasti. Tento zákon byl na svou dobu velmi pokrokový, umožnil vytvoření jednotné soustavy národního pojištění, došlo ke zvýšení všech dávek, nároky dělníků a ostatních zaměstnanců byly téměř zrovnoprávněny a důchodové zabezpečení se poprvé začalo vztahovat i na samostatně hospodařící občany⁵. Ke vzniku pojištění také nově docházelo ipso iure (ze zákona) bez nutnosti podávat přihlášku, jako tomu bylo v prvorepublikové úpravě. Národní pojištění nemělo být uzavřeným systémem, mělo se stát obecným pro všechny občany při co nejširším rozsahu sociálních událostí a při co nejvhodnějším způsobu zabezpečení.

Z hlediska pozůstalostních důchodů zákon o národním pojištění upravoval důchod vdovský, sirotčí a nově také důchod družky⁶. Vdovcům tedy pozůstalostní důchody po smrti manželky nenáležely. Nárok na vdovský důchod vznikl pozůstalé manželce po pojištěnci, pokud její manželství s ním trvalo alespoň jeden rok. Došlo-li však k uzavření manželství až po 60. roce věku pojištěnce, muselo trvat před dnem úmrtí alespoň po dobu dvou let. Nárok na vdovský důchod pak trval po dobu jednoho roku od úmrtí manžela. Poprvé se tak v naší právní úpravě objevilo časové omezení doby trvání nároku na vdovský důchod, které je obsaženo i v současné právní úpravě. Po uplynutí jednoho roku nárok nadále trval jen při splnění jedné nebo více taxativně stanovených podmínek – pokud manželství trvalo aspoň 15 let, byla-li vdova invalidní, dosáhla-li aspoň 45 let věku nebo pečovala-li alespoň o jedno dítě zemřelého pojištěnce,

⁵ TRÖSTER, Petr. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepr. a aktual. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010. Kapitola II., Vznik a vývoj práva soc. zabezpečení. s. 33. ISBN 978-80-7400-322-6.

⁶ § 60 odst. 1 písm. d), e), f) zákona č. 99/1948 Sb., o národním pojištění

na něž je nárok na výchovné⁷. Na rozdíl od současné úpravy zákon umožňoval po splnění výše uvedených podmínek vznik nároku na vdovský důchod i u ženy, jejíž manželství s pojištěncem bylo rozvedeno nebo rozloučeno, jestliže se znovu neprovdala a pojištěnec měl vůči ní vyživovací povinnost.

Družce zemřelého náležel tzv. důchod družky v případě, že žila s pojištěncem aspoň po dobu deseti let před dnem úmrtí ve společné domácnosti a byla na něj odkázána výživou, resp. aspoň po dobu tří let, pokud byla matkou pojištěncova dítěte, které by po něm mělo nárok na sirotčí důchod.

Nárok na sirotčí důchod vznikal vždy oboustranně osiřelému dítěti, jednostranný sirotek měl nárok jen tehdy, pokud o něj nepečovala pozůstalá vdova či družka nebo byl-li nemanželským dítětem zemřelé pojištěnky nebo byl-li převážně odkázán na výdělek nebo důchod zemřelé matky. Sirotčí důchod mohl být přiznávám také osiřelým vnukům nebo pastorkům (nevlastním dětem), byli-li výživou převážně odkázáni na zemřelého. Osvojencům nárok vznikl v případě, že smlouva o osvojení byla uzavřena alespoň půl roku před smrtí osvojitele, a schovancům vznikl nárok po pěstounovi, jestliže jim pěstoun alespoň půl roku před svou smrtí poskytoval bezplatně výživu a byli-li na něho převážně odkázáni výživou. Při souběhu nároků na sirotčí důchod po více pojištěncích byl vyplácen pouze jeden důchod, a to nejvyšší. Nárok trval do 16. roku věku dítěte, přičemž mohl být prodloužen až do 25. roku věku, pokud si dítě nemohlo z důvodu nemoci nebo tělesné či duševní vady vlastní prací opatřit výživu nebo pokud se soustavně připravovalo na budoucí povolání studiem nebo jiným školením či výcvikem.

Po roce 1948 došlo k zásadním změnám ve vývoji československého sociálního zákonodárství. Postupně byl opouštěn pojišťovací princip a byly přijímány nové předpisy, které vycházely ze sovětských zkušeností. Sovětské sociální zákonodárství se však vyvíjelo ve zcela odlišných podmínkách, než v jakých se vyvíjelo zákonodárství československé. Došlo tedy k převzetí péče o občany státem a k přechodu od systému sociálního pojištění k systému sociálního zabezpečení. Zároveň docházelo k diskriminaci některých kategorií osob a k preferenci jiných, především osob v dělnických profesích. První reforma sociálního zabezpečení proběhla v roce 1956, kdy

⁷ výchovné byla dávka, o níž se zvyšovaly důchody za každé dítě, o které důchodce pečoval, nenáležela však za dítě, které mělo nárok na sirotčí důchod, viz. § 68 odst. 1 zákona č. 99/1948 Sb., o národním pojištění

byly přijaty dva významné zákony, a to zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců, a zákon č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení. Důchodové zabezpečení podle tohoto zákona se vztahovalo na zaměstnance, domácké dělníky, žáky učilišť státních pracovních záloh a učně. Formou vládních nařízení pak byli důchodově zabezpečeni členové výrobních družstev, družstevní rolníci a osoby samostatně hospodařící⁸. Za působení těchto předpisů došlo k prudkému vzrůstu nákladů na všechna odvětví sociálního zabezpečení. Vzrůst nákladů byl způsoben rozšířením osobního rozsahu, rozmělněním podmínek vzniku nároku i růstem počtu a výše poskytovaných dávek⁹.

Z hlediska pozůstalostních důchodů zákon č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení, upravoval důchod sirotčí, vdovský a oproti předchozí úpravě též důchod vdovecký¹⁰. Pozůstalostní důchody náležely po zaměstnanci, který byl zaměstnán po dobu potřebnou pro nárok na invalidní důchod nebo zemřel následkem pracovního úrazu, nebo po poživateli starobního, invalidního, částečného invalidního a důchodu za výsluhu let. Vdovský důchod opět náležel bez dalších podmínek po dobu jednoho roku a pro jeho další trvání zákon požadoval splnění některé z dalších taxativně stanovených podmínek. Nárok mohl vzniknout též bývalé manželce zemřelého za obdobných podmínek jako v zákoně o národním pojištění. Došlo sice ke zrušení důchodu družky, ale družce zemřelého mohl být přiznán za okolností hodných zvláštního zřetele vdovský důchod, žila-li se zemřelým až do dne jeho smrti ve společné domácnosti a byla-li na něj odkázána výživou. Nárok na vdovský důchod zanikal uzavřením nového manželství. Zákon sice nově zavedl vdovecký důchod, ale nároky vdovců oproti vdovám byly značně omezené. Vdovecký důchod po zemřelé manželce náležel pouze vdovci, který byl invalidní a byl poslední rok před smrtí zaměstnankyně odkázán výživou na její výdělek či důchod. Podmínky nároku na sirotčí důchod byly na rozdíl od předchozí úpravy totožné pro jednostranně i oboustranně osiřelé dítě¹¹. Sirotčí důchod náležel

⁸ TRÖSTER, Petr. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepr. a aktual. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010. Kapitola II., Vznik a vývoj práva sociálního zabezpečení. s. 33. ISBN 978-80-7400-322-6.

⁹ v roce 1964 počet osob důchodově zabezpečených činil již 6,8 mil., tj. více než dvaapůlnásobek počtu z předválečné doby, průměr vyplácených starobních a invalidních důchodů se pohyboval kolem 700 Kčs, tj. více než pětinásobek předválečného průměru dělnických důchodů, viz TOMĚŠ, Igor. *Právo sociálního zabezpečení*. Praha: Všehrad, 1998. Kapitola II., Geneze systémů sociálního zabezpečení. s. 24. ISBN 80-853-0539-9.

¹⁰ § 4 odst. 2 písm. d), e), f) zákona č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení

¹¹ oboustrannému sirotkovi však náležel pouze jeden sirotčí důchod, a to nejvyšší, § 24 odst. 4 zákona č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení

dítěti vlastnímu i osvojenému, mohl být přiznán rovněž po prarodičích nebo pěstounovi, jestliže na ně dítě bylo v době jejich smrti převážně odkázáno výživou. Doba trvání nároku na sirotčí důchod nebyla na rozdíl od předchozí úpravy omezena dosažením určitého věku, ale ukončením povinné školní docházky dítěte, přičemž nárok mohl trvat dále až do dosažení 25. roku věku, jestliže se dítě připravovalo na budoucí povolání výcvikem nebo studiem nebo bylo pro nemoc, duševní či tělesnou vadu trvale neschopno k práci.

Pro provádění důchodového zabezpečení byl zákonem č. 102/1951 Sb., o přebudování národního pojištění, zřízen Státní úřad důchodového zabezpečení. Ten byl v roce 1957 nahrazen novým orgánem, Státním úřadem sociálního zabezpečení. Pro řízení ve věcech důchodového zabezpečení platily předpisy o správním řízení, nebylo-li stanoveno jinak. O opravných prostředcích proti rozhodnutí Státního úřadu sociálního zabezpečení rozhodovaly soudy¹².

Druhá reforma sociálního zabezpečení byla uskutečněna v roce 1964, kdy došlo k dalším změnám v oblasti důchodového zabezpečení v důsledku přijetí zákona č. 101/1964, o sociálním zabezpečení, a zákona č. 103/1964 Sb., o sociálním zabezpečení družstevních rolníků. Tato novelizace se lišila od všech předchozích úprav provedených po roce 1945 tím, že celkově představovala spíše zhoršení úrovně důchodového zabezpečení, jelikož v důsledku slabé efektivnosti hospodářství muselo dojít ke škrtům v rozdělovacím procesu. Zhoršení úrovně se projevilo i v oblasti pozůstalostních důchodů, zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení, upravuje pouze důchod vdovský a sirotčí, dále tedy již nevznikal nárok na pozůstalostní důchod vdovcům ani družkám. Obdobně jako v předchozí právní úpravě vznikal nárok na vdovský a sirotčí důchod po pracovníku, který byl zaměstnán po dobu potřebnou pro nárok na invalidní nebo starobní důchod, jestliže neuplynuly od skončení zaměstnání do dne smrti více než 2 roky, nebo po pracovníku, který zemřel následkem pracovního úrazu či nemoci z povolání, popř. po poživateli důchodu starobního nebo invalidního. Vdovský důchod opět náležel po dobu jednoho roku a nárok dále trval jen po splnění dalších zákonem stanovených podmínek. Zákon také umožňoval vznik nároku rozvedené ženě, byla-li v době úmrtí bývalého manžela odkázána na příspěvek na výživu. Novinkou však byla především různá omezení pro vznik nároku. Nárok tak

¹² § 69, § 78 odst. 4, § 79 zákona č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení

např. nevznikl, pokud bylo manželství uzavřeno po 60. roce věku a netrvalo alespoň 2 roky. Vdově, která nežila s manželem před jeho smrtí delší dobu ve společné domácnosti a jejíž manželství tak přestalo plnit svou společenskou funkci, nárok vznikl pouze v případě, že byla v době smrti manžela na něj odkázána výživou. Kromě zániku nároku v důsledku uzavření nového manželství mohl okresní národní výbor rozhodnout o zastavení výplaty vdovského důchodu, pokud vdova žila ve společné domácnosti s druhem. K omezením došlo i v úpravě sirotčích důchodů. Podmínky pro vznik nároku a doba jeho trvání byly v zásadě obdobné jako v předchozí úpravě, ale osiřelé dítě nově zcela ztrácelo nárok na sirotčí důchod v případě, že po skončení povinné školní docházky jeho hrubý měsíční příjem dosahoval více než 600 Kčs měsíčně. Stejně mohla být výplata sirotčího důchodu zastavena, uzavřel-li poživatel sirotčího důchodu sňatek a dosahoval-li hrubý příjem v rodině na osobu více než 600 Kčs. Zákon č. 101/1964 Sb. tak byl oproti předchozí úpravě výhodnější pouze pro oboustranné sirotky, jimž přiznával vznik nároku na sirotčí důchod i v případě, že nikdo z rodičů, popř. osob, na něž bylo dítě převážně odkázáno výživou, nesplnil podmínky pro nárok na invalidní nebo starobní důchod.

O dávkách důchodového zabezpečení i nadále rozhodoval Státní úřad sociálního zabezpečení, řízení zásadně probíhalo podle obecných předpisů o řízení ve věcech správních a o opravných prostředcích proti rozhodnutí Státního úřadu sociálního zabezpečení rozhodovaly soudy¹³.

Na počátku sedmdesátých let se normalizační vláda snažila drobnými reformami a „měkkou“ sociální politikou vytvořit příznivý dojem a získat některé vrstvy obyvatelstva. Byl přijat zejména zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení, který však v oblasti pozůstalostních důchodů žádné výraznější změny nepřinesl, pouze u vdovského důchodu již nedocházelo k zastavení výplaty vdově, která začala žít ve společné domácnosti s druhem.

Neúspěšný hospodářský vývoj v osmdesátých letech nutil režim ke střízlivější politice i v oblasti sociálního zabezpečení. Až ze strachu po nástupu Gorbačovovy vlády v tehdejší SSSR se i u nás vláda snažila získat obyvatelstvo štedřejší sociální politikou. Byl přijat zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, který byl od svého přijetí mnohokrát novelizován a jehož část platila až do 1. 1. 2012. Také tento zákon byl

¹³ § 83, § 92 odst. 2, § 94 zákona č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení

založen na zabezpečovacím principu, a proto byl vznik nároku na pozůstalostní důchod podmíněn splněním doby zaměstnání (nikoli pojištění) zemřelého potřebné pro vznik nároku na starobní, invalidní důchod nebo důchod za výsluhu let. Doba zaměstnání se nezkoumala v případě, že zemřelá osoba již byla poživitelem důchodu starobního, invalidního či za výsluhu let nebo zemřela následkem pracovního úrazu či nemoci z povolání. Stejně jako v předchozích právních úpravách měla vdova nárok na vdovský důchod po manželovi po dobu jednoho roku a po uplynutí této doby nárok trval jen tehdy, splňovala-li alespoň jednu z dalších podmínek. Tyto podmínky byly obdobné předchozím úpravám, týkaly se péče o děti, invalidity vdovy, dosažení určitého věku apod. Vdovský důchod mohl být přiznán vdově, která nežila s manželem delší dobu před jeho smrtí ve společné domácnosti, i ženě rozvedené, měla-li ke dni úmrtí vůči zemřelému nárok na výživné. Zákon nově upravoval tzv. vdovecký příspěvek, nikoli však jako dávku důchodového zabezpečení, ale jako dávku sociální péče. Podmínky pro vznik nároku na tento příspěvek byly také přísnější než podmínky pro vznik nároku na vdovský důchod. Vdovecký příspěvek mohl být přiznán ovdovělému muži, pokud pečoval aspoň o jedno nezaopatřené dítě a jeho příjem nepřesahoval 4000 Kčs měsíčně. Výše vdoveckého příspěvku pak byla odstupňována podle výše příjmu vdovce. Zákon č. 100/1988 Sb. oproti předchozím úpravám poprvé namísto pojmu „dítě“ používá pojem „nezaopatřené dítě“. Ten je používán i v souvislosti se sirotčími důchody, kdy nárok vzniká nezaopatřenému dítěti, zemřel-li jeho rodič (osvojitel) nebo občan, který převzal dítě do péče nahrazující péči rodičů. Nezaopatřeným dítětem se rozumí dítě do skončení povinné docházky a poté, nejdéle však do 26. roku věku, dítě, které se soustavně připravuje na budoucí povolání studiem či předepsaným výcvikem, nebo dítě, které se nemůže soustavně připravovat na budoucí povolání nebo nemůže být zaměstnáno pro nemoc nebo dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav. Podobným způsobem je tento pojem definován i v současné právní úpravě obsažené v zákoně č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění. Novinkou oproti předchozí úpravě bylo rovněž vypuštění ustanovení o zániku nároku na sirotčí důchod v případě, že měsíční příjem sirotka dosahuje určité částky. Ostatní podmínky nároku na sirotčí důchod byly v zásadě zachovány.

O dávkách důchodového zabezpečení rozhodovaly příslušné úřady důchodového zabezpečení rozhodnutím, pro řízení ve věcech důchodového zabezpečení opět platily

obecné předpisy o správním řízení, nestanovil-li zákon jinak, a o opravných prostředcích proti rozhodnutí úřadu důchodového zabezpečení rozhodovaly soudy¹⁴.

1.3 Důchody pozůstalých po roce 1989

Brzy po listopadu 1989 bylo zřejmé, že bude nutno přistoupit k zásadní reformě systému sociálního zabezpečení. Přestože byl tento systém v některých oblastech na dobré úrovni, zejména v oblasti zabezpečení rodin s dětmi, v jiných směrech, hlavně v oblasti důchodů, značně zaostával. Z důvodu mimořádné finanční náročnosti a jisté těžkopádnosti nebyl schopen se přizpůsobit novým podmínkám, a proto bylo rozhodnuto, že společně s ekonomickou reformou bude provedena i reforma sociální, jejímž základním cílem bude přechod od systému sociálního zabezpečení k sociálnímu pojištění. Mezi první opatření patřilo odstranění preferencí v důchodovém systému (zejména osobních důchodů) a odstranění diskriminace osob samostatně výdělečně činných. Byla zavedena pravidelná indexace důchodů, nemocenské pojištění bylo převedeno ze správy odborů a bylo organizačně sjednoceno s důchodovým pojištěním v rámci České správy sociálního zabezpečení¹⁵.

Průběh sociální reformy lze rozčlenit do tří základních etap. První etapa probíhala v letech 1989 – 1992, byl vypracován koncept záchranné sociální sítě, který byl zajištěn právními instituty, především minimální mzdou a životním minimem. Po vzniku samostatné České republiky v roce 1993 započala druhá etapa, během níž bylo zákonem č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, zavedeno pojistné jako zvláštní platba mimo daňový systém. V roce 1994 byl přijat zákon č. 42/1994 Sb., jímž bylo zavedeno jako doplňkový důchodový systém penzijní připojištění se státním příspěvkem. V roce 1995 byly přijaty dva důležité zákony, a sice zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, jímž bylo důchodové pojištění vyčleněno do samostatného zákona, a zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. O počátku třetí etapy sociální reformy lze hovořit od poloviny roku 1998 v souvislosti s nástupem sociálnědemokratické vlády. Byly novelizovány

¹⁴ § 116 odst. 2, § 122 odst. 1, § 126 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení

¹⁵ ČSSZ byla ustavena, s účinností od 1. 9. 1990, zákonem ČNR č. 210/1990 Sb., o změnách v působnosti orgánů České republiky a o změně zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, kterým byl novelizován zákon ČNR č. 114/1988 Sb., o působnosti orgánů ČSR v sociálním zabezpečení

významné právní předpisy a začala se připravovat důchodová reforma, jíž je v této práci věnována 8. kapitola¹⁶.

¹⁶ TRÖSTER, Petr. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepr. a aktual. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010. Kapitola II., Vznik a vývoj práva sociálního zabezpečení. s. 34. ISBN 978-80-7400-322-6.

2. Prameny práva důchodového pojištění

Pod pojmem prameny práva rozumíme zpravidla prameny práva ve formálním smyslu, tj. formy, v nichž je právo obsaženo. Pramen práva představuje zdroj, v němž nacházíme pravidla chování určená subjektům, je bezprostředním zdrojem poznání práva. Souhrn těchto pramenů ve formálním smyslu pak označujeme jako objektivní právo. Nejdůležitějšími prameny práva sociálního zabezpečení v České republice jsou normativní právní akty. Obecným základním normativním pramenem je Listina základních práv a svobod, která byla publikována pod č. 2/1993 Sb. Z hlediska práva sociálního zabezpečení má význam především hlava čtvrtá, která obsahuje výčet hospodářských, sociálních a kulturních práv. Důchodového pojištění se pak týká zejména čl. 30 odst. 1, který stanoví, že občané mají právo na přiměřené hmotné zabezpečení ve stáří a při nezpůsobilosti k práci, jakož i při ztrátě živitele. Uvedená práva potvrzuje Listina základních práv a svobod jako nezcizitelná a nezrušitelná a jejich garance je zakotvena v čl. 36, který zaručuje každému domáhat se svého práva stanoveným způsobem. Tyto základní zásady jsou rozváděny, konkretizovány a garantovány dalšími normativními předpisy.

Důchodové pojištění není upraveno komplexně v jednom zákoně, jeho úprava je obsažena ve třech základních normách. Problematiku vzniku, zániku či trvání nároků na dávky důchodového pojištění, souběhu více nároků, stanovení jejich výše či způsobu výplaty upravuje zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, který nabyl účinnosti dnem 1. 1. 1996. Procesní stránku, tj. způsob provádění a organizace důchodového pojištění, povinnosti pojištěnců, zaměstnavatelů a poživatelů dávek, řízení ve věcech důchodového pojištění, upravuje zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení. Okruh poplatníků pojistného, způsob určení jeho výše, způsob placení pojistného či sankce za nesplnění stanovených povinností jsou pak obsaženy v zákoně č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti.

Neopomenutelným pramenem práva důchodového pojištění jsou také prováděcí právní předpisy, jimiž se rozumí vyhlášky ministerstev a nařízení vlády. K provedení zákona o důchodovém pojištění vydalo Ministerstvo práce a sociálních věcí vyhlášku č. 284/1995 Sb., která vymezovala některé pojmy obsažené v zákoně o důchodovém pojištění, v současné době však zůstala v platnosti jen některá ustanovení týkající se

výchovy dítěte a výdělečné činnosti v cizině z hlediska nároku na dávky důchodového pojištění. Problematika zvyšování důchodů a příplatku k důchodům byla doposud upravována vládními nařízeními, od roku 2012 je poprvé provedena vyhláškou Ministerstva práce a sociálních věcí jako důsledek zákona č. 220/2011 Sb., který novelizoval nejen zákon o důchodovém pojištění, ale i další zákony, mj. ty, které obsahují zmocnění pro zvyšování příplatků k důchodům. Jedná se o vyhlášky č. 286/2011 Sb., o výši všeobecného vyměřovacího základu za rok 2010, přepočítacího koeficientu pro úpravu všeobecného vyměřovacího základu za rok 2010, redukčních hranic pro stanovení výpočtového základu pro rok 2012 a základní výměry důchodu stanovené pro rok 2012 a o zvýšení důchodů v roce 2012, a č. 287/2011 Sb., o zvýšení příplatků k důchodu v roce 2012.

Kromě vnitrostátních normativních právních aktů jsou významným pramenem práva sociálního zabezpečení také normativní smlouvy, které hrají důležitou úlohu především v právu mezinárodním. Česká republika uzavřela s celou řadou evropských států bilaterální mezinárodní smlouvy, které v právu sociálního zabezpečení plní důležitou úlohu, jelikož jejich účelem je především snaha o koordinaci jejich sociálních systémů tak, aby v důsledku pohybu osob přes hranice států, ať už z důvodu turistiky nebo zaměstnání, nedocházelo k ohrožení jejich nároků ze sociálního zabezpečení. Oblasti důchodového pojištění se dotýkají např. smlouva se Slovenskem publikovaná pod č. 228/1993 Sb. nebo smlouva se Švýcarskem č. 267/1997 Sb.¹⁷ Multilaterální mezinárodní smlouvy jsou obvykle výsledkem činnosti mezinárodních organizací. Mezi nejvýznamnější patří bezesporu Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, které byly publikovány pod č. 120/1976 Sb.

Problematiky pozůstalostních důchodů se dotýkají např. Úmluva o minimálních normách sociálního zabezpečení č. 102 z roku 1952 (publikována pod č. 461/1991 Sb.), dále Úmluva o invalidních, starobních a pozůstalostních dávkách č. 128 z roku 1967 (publikována pod č. 416/1991 Sb.), které jsou výsledkem činnosti Mezinárodní organizace práce.

Z důvodu členství České republiky v Evropské unii nelze opomenout jako významný pramen práva sociálního zabezpečení také nařízení a směrnice EU. Po

¹⁷ úplný výčet bilaterálních mezinárodních smluv v oblasti sociálního zabezpečení lze nalézt na <http://www.mpsv.cz/cs/1275>

dlouhou dobu byla problematika sociálního zabezpečení v souvislosti s pohybem osob po území Unie upravena Nařízením Rady č. 1408/71, o aplikaci soustav sociálního zabezpečení na osoby zaměstnané, samostatně výdělečně činné a jejich rodinné příslušníky pohybující se v rámci Společenství, a Nařízením Rady č. 574/72, které stanoví způsob provádění Nařízení Rady č. 1408/71. Tato nařízení byla mnohokrát měněna a aktualizována, což postupně vedlo k jejich přílišné rozsáhlosti a nepřehlednosti, a proto byla s účinností od 1. května 2010 nahrazena Nařízením EP a Rady č. 883/2004, o koordinaci systémů sociálního zabezpečení, a Nařízením EP a Rady č. 987/2009, které stanoví pravidla pro jeho provedení. Uvedená nařízení vycházejí ze čtyř základních principů koordinace, které spočívají v aplikaci právního řádu jediného státu, rovném zacházení a zákazu diskriminace z důvodu státní příslušnosti, zachování nabytých práv (je možno vyplácet dávky do ciziny) a sčítání dob pojištění nabytých v různých členských státech.

3. Základní pojmy v důchodovém pojištění

Před samotným rozbohem jednotlivých typů pozůstalostních důchodů je vhodné nejprve vysvětlit pojmy, které jsou použity v zákoně zejména při vymezení podmínek nutných pro vznik nároku na důchodovou dávku a jejichž obsah v jednotlivých úsecích důchodového pojištění není vždy totožný. Jedná se o pojem dítě a s ním související pojmy nezaopatřené dítě a soustavná příprava na budoucí povolání, dále pojem osoba blízká, závislost na péči jiné osoby, pracovní úraz či nemoc z povolání a vzhledem k zaměření práce na důchody pozůstalostní také pojem smrt.

3.1 Dítě

Dítě v důchodovém pojištění vystupuje jednak jako subjekt vlastních práv (např. jako poživatel sirotčího důchodu), jednak má péče o ně význam v řadě dalších situací, a to jako podmínka nároku na určité plnění (u vdovských a vdoveckých důchodů) nebo jako prvek takové plnění kvalitativně či jinak ovlivňující (jako náhradní doba pojištění nebo jako důvod pro snížení důchodového věku podle počtu vychovaných dětí)¹⁸. Dítětem se pro účely důchodového pojištění rozumí dítě vlastní nebo osvojené, a pokud zákon nestanoví jinak, také dítě převzaté do trvalé péče nahrazující péči rodičů. V případě dětí vlastních platí obecná zásada, že matka je vždy jistá, otec je nejistý. Jestliže se objeví pochybnosti o otcovství dítěte, je nutné postupovat podle příslušných ustanovení zákona o rodině¹⁹. Tento zákon upravuje také institut osvojení a stanoví, že osvojením vzniká mezi osvojitelem a osvojencem takový poměr, jaký je mezi rodiči a dětmi, a mezi osvojencem a příbuznými osvojitele poměr příbuzenský. O osvojení rozhoduje soud na návrh osvojitele a na základě tohoto pravomocného rozhodnutí se do knihy matriky narození zapíše osvojitel, resp. osvojitelé. Zákon o důchodovém pojištění pak dále stanoví, že za dítě převzaté do trvalé péče nahrazující péči rodičů se považuje dítě, jež bylo převzato do této péče na základě rozhodnutí příslušného orgánu, dále dítě manžela, které mu bylo svěřeno do výchovy rozhodnutím soudu nebo na základě dohody rodičů schválené soudem, dítě manžela, nemá-li druhý z rodičů rodičovskou zodpovědnost, a dítě manžela, zemřel-li druhý rodič dítěte nebo není-li znám. Dále se za takové dítě považuje dítě, jež bylo převzato do péče na základě rozhodnutí orgánu

¹⁸ ČERNÁ, Jana; TRINNEROVÁ, Dagmar; VACÍK, Antonín. *Právo sociálního zabezpečení*. 2. rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. Kapitola IX., Důchody. s. 75. ISBN 978-80-7380-019-2.

¹⁹ § 50a a násl. zákona č. 94/1963 Sb., o rodině

sociálně-právní ochrany dětí nebo dřívějšího příslušného orgánu o svěření dítěte do péče budoucího osvojitele nebo do péče osoby, která má zájem stát se pěstounem, a dítě, jež bylo převzato do péče na základě předběžného opatření vydaného v rámci řízení o svěřením dítěte do výchovy²⁰. V některých případech jsou tak pod pojem dítě zahrnuty i děti, které nemají pokrevní ani osvojenecký vztah k dospělé osobě, nemají však ve všech ohledech rovnocenné postavení vůči ostatním okruhům dětí, zejména v případě nároku na sirotčí důchod.

Velmi důležitým pojmem pro účely posuzování nároků na dávky pozůstalostního důchodu je pak nezaopatřenost dítěte. Za nezaopatřené dítě je dle § 20 odst. 3 zákona o důchodovém pojištění vždy považováno dítě do skončení povinné školní docházky. Doba povinné školní docházky se na první pohled jeví jako nesporná, je však třeba zdůraznit, že není rozhodné, jak dlouho povinná docházka trvá či v jakém věku dítě povinnou školní docházku ukončilo²¹. Za povinnou školní docházku se v případě žáků, kteří po splnění povinné školní docházky nezískali základní vzdělání nebo jsou zdravotně postižení, považuje též pokračování v základním vzdělávání ve speciálních školách či kurzech. Dále se za povinnou školní docházku považuje období školních prázdnin bezprostředně navazujících na ukončení období školního vyučování školního roku, v němž dítě dovrší poslední rok povinné školní docházky, pokud dítě během tohoto období nevykonává výdělečnou činnost, nepobírá podporu při nezaměstnanosti nebo při rekvalifikaci ani se nestalo studentem střední školy.²²

Po skončení povinné školní docházky se do 18. roku věku za nezaopatřené považuje také dítě, které je vedeno v evidenci krajské pobočky Úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání a nemá nárok na podporu v nezaměstnanosti nebo podporu při rekvalifikaci²³.

Nejdéle do dosažení 26. roku věku se dítě považuje za nezaopatřené, pokud se soustavně připravuje na budoucí povolání. Zákon o důchodovém pojištění dále konkretizuje tuto soustavou přípravu na budoucí povolání jako studium na středních a vysokých školách v České republice, nejedná-li se o studium dálkové, večerní či kombinované, během něhož dítě vykonává výdělečnou činnost alespoň v rozsahu

²⁰ § 20 odst. 2 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

²¹ PŘIB, Jan; VOŘÍŠEK Vladimír. *Důchodové předpisy s komentářem*. 5. vyd. Olomouc: ANAG, 2007, s. 124. ISBN 978-80-7263-379-1.

²² § 20 odst. 5 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

²³ § 20 odst. 4 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

stanovém zákonem o důchodovém pojištění²⁴, pobírá podporu v nezaměstnanosti nebo podporu při rekvalifikaci, a nejedná-li se o studium po dobu vojenské základní či náhradní služby, civilní služby nebo za trvání služebního poměru příslušníků ozbrojených sil. Za studium na středních a vysokých školách v České republice se též považuje studium na středních a vysokých školách v cizině, pokud podle rozhodnutí Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy je postaveno na roveň studia na středních a vysokých školách v České republice. Kromě studia na středních a vysokých školách je za soustavnou přípravu na budoucí povolání také považována teoretická a praktická příprava na zaměstnání osob se zdravotním postižením.

Zákon o důchodovém pojištění dále stanoví, co se rozumí pod pojmem střední škola, jakým okamžikem soustavná příprava na budoucí povolání na středních školách vzniká a které doby se do ní též započítávají²⁵. Podrobnosti ohledně podmínek pro provozování škol, rejstřík škol a související problematiku pak upravuje zvláštní zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

Studiem na vysoké škole se rozumí studium v bakalářském, magisterském nebo doktorském studijním programu. Soustavná příprava dítěte na budoucí povolání na vysoké škole přitom začíná nejdříve dnem, kdy se dítě stává studentem vysoké školy, a končí dnem, kdy dítě ukončilo vysokoškolské studium. Tyto skutečnosti jsou pak dále konkretizovány v zákoně č. 111/1998 Sb., o vysokých školách, který stanoví, že uchazeč se stává studentem dnem zápisu do studia, v případě přerušení studia dnem opětovného zápisu do studia²⁶. Studium je řádně ukončeno dnem, kdy byla vykonána státní zkouška předepsaná na závěr studia nebo její část. Mezi jiné způsoby ukončení studia patří zanechání studia, nesplnění stanovených studijních povinností, odnětí či zánik akreditace studijního programu nebo vyloučení ze studia. Osoba též přestává být studentem v době přerušení studia²⁷. Po ukončení studia na vysoké škole je dítě považováno za nezaopatřené v kalendářním měsíci, kdy došlo k ukončení studia, a v kalendářním měsíci následujícím, pokud v tomto období dítě nevykonává výdělečnou

²⁴ tzn. výkon výdělečné činnosti v rozsahu, který zakládá účast na pojištění, §27 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

²⁵ § 21 odst. 2, § 22 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

²⁶ § 61 odst. 1 zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách

²⁷ § 61 odst. 2, § 55 odst. 1, § 56 odst. 1 a 2, § 54 odst. 2 zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách

činnost v rozsahu uvedeném v zákoně²⁸ a nepobírá podporu v nezaměstnanosti ani podporu při rekvalifikaci. Pokud dítě pokračuje po ukončení studia ve studiu na téže (např. v doktorském studijním programu) nebo jiné vysoké škole, je považováno za nezaopatřené ode dne ukončení studia na vysoké škole do dne zahájení studia na téže nebo jiné vysoké škole, nejdéle však po dobu 3 kalendářních měsíců následujících po měsíci, v němž bylo studium na vysoké škole ukončeno.²⁹ Pro úplnost je třeba dodat, že za studium na vysoké škole nelze pro účely nezaopatřenosti dítěte považovat studium v programech celoživotního vzdělávání, jelikož se nejedná o soustavnou přípravu na budoucí povolání.

Dle zákona o důchodovém pojištění se za nezaopatřené považuje také dítě do 26. roku věku, které není schopné se pro nemoc nebo úraz soustavně připravovat na budoucí povolání ani vykonávat výdělečnou činnost, nebo dítě, které je neschopno vykonávat výdělečnou činnost z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu³⁰. Za dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav § 26 zákona o důchodovém pojištění označuje takový zdravotní stav, který omezuje tělesné, smyslové nebo duševní schopnosti významné pro pracovní schopnost, pokud tento zdravotní stav trvá déle než 1 rok nebo lze podle poznatků lékařské vědy předpokládat, že bude trvat déle než 1 rok. Posudkovou činnost pro účely zjištění dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu vykonává lékařská posudková služba ČSSZ, její postup je podrobněji upraven ve vyhlášce MPSV č. 359/2009 Sb., kterou se stanoví procentní míry poklesu pracovní schopnosti a náležitosti posudku o invaliditě a upravuje posuzování pracovní schopnosti pro účely invalidity (vyhláška o posuzování invalidity). V případě nemoci či úrazu obvykle postačí potvrzení ošetřujícího lékaře dítěte.

3.2 Osoba blízká

Je nezbytné definovat pojem osoby blízké tak, jak jej chápe zákon o důchodovém pojištění, protože z hlediska pozůstalostních důchodů je péče o osobu blízkou jednou z podmínek pro trvání nároku na dávky pozůstalostního důchodu. Zákon o důchodovém pojištění v ustanovení § 24 za osoby blízké označuje manžele, příbuzné

²⁸ tj. v rozsahu zakládajícím účast na pojištění, § 27 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

²⁹ § 23 odst. 2 písm. b), c) zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

³⁰ § 20 odst. 3 písm. b), c) zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

v řadě přímé, děti vlastní či osvojené, a nestanoví-li zákon jinak, též děti převzaté do trvalé péče nahrazující péči rodičů, sourozence, zetě, snachu a manžela rodiče, a to kteréhokoliv z manželů. V porovnání s občanskoprávními a trestněprávními předpisy je v důchodovém pojištění pojem osoby blízké vymezen přísněji³¹.

3.3 Pracovní úraz a nemoc z povolání

Pracovní úraz a nemoc z povolání jsou právními skutečnostmi, které v určitých případech vedou k tomu, že není pro vznik nároku na dávku vyžadována jinak potřebná doba pojištění. Zákon o důchodovém pojištění stanoví, že pracovním úrazem se pro účely důchodového pojištění rozumí úraz, který utrpěl pojištěnec při činnosti zakládající účast na pojištění a který se za pracovní nebo služební považuje podle pracovněprávních předpisů nebo předpisů upravujících služební poměry platných v době vzniku invalidity následkem tohoto úrazu. Zákon za pracovní úraz považuje také úraz, který pojištěnec utrpěl při přípravě k obraně České republiky, v rámci civilní služby nebo při výkonu služby v ozbrojených silách České republiky, pokud se nejedná o vojáka z povolání nebo vojáka v další službě³². Zákon o důchodovém pojištění tedy odkazuje na úpravu v příslušných pracovněprávních a služebních předpisech. Zákoník práce stanoví, že zaměstnavatel odpovídá zaměstnanci za škodu vzniklou pracovním úrazem, jestliže tato škoda vznikla při plnění pracovních úkolů nebo v přímé souvislosti s ním³³.

Pro nemoci z povolání platí v důchodovém pojištění totožná ustanovení a vyplývají z nich stejné nároky jako z pracovních úrazů. Seznam nemocí z povolání je obsažen v příloze 1 nařízení vlády č. 290/1995 Sb., které definuje nemoci z povolání jako nemoci vznikající nepříznivým působením chemických, fyzikálních, biologických nebo jiných škodlivých vlivů, pokud vznikly za podmínek uvedených v seznamu nemocí z povolání. Nemoci z povolání se rozumí též akutní otrava vznikající nepříznivým působením chemických látek. Postup při uznávání nemocí z povolání upravuje vyhláška Ministerstva zdravotnictví č. 342/1997 Sb.³⁴, která ve své příloze obsahuje také seznam zdravotnických zařízení příslušných k uznávání nemocí

³¹ § 116 zákona č. 40/1964 Sb., občanského zákoníku, § 125 zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákoníku, za osoby blízké označují i partnera a jiné osoby v poměru rodinném nebo obdobném za podmínky, kdyby újmu, kterou utrpěla jedna z nich, druhá důvodně pociťovala jako újmu vlastní

³² § 25 odst. 1 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

³³ § 366 odst. 1 zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce

³⁴ ve znění vyhlášek Ministerstva zdravotnictví č. 38/2005 Sb., 250/2007 Sb. a 53/2008 Sb.

z povolání.

Na závěr je vhodné dodat, že dne 1. 1. 2013 měl nabýt účinnosti zákon č. 266/2006 Sb., o úrazovém pojištění zaměstnanců, který začal platit již v roce 2006, avšak jeho účinnost byla několikrát odsouvána. Nabytím jeho účinnosti mělo dojít k podstatné změně celého systému úrazového pojištění, především k přenesení odpovědnosti za provádění úrazového pojištění na stát a k nahrazení systému pojištění odpovědnosti zaměstnavatele za škodu vzniklou v důsledku pracovního úrazu nebo nemoci z povolání systémem úrazového pojištění zaměstnanců, které mělo být komplementem k pojištění zdravotnímu, nemocenskému a důchodovému. Vláda však na svém zasedání dne 16. 5. 2012 rozhodla o zrušení tohoto zákona a dalších souvisejících předpisů. Důvodem byl především nedostatek financí ve státním rozpočtu a obava, že by Česká správa sociálního zabezpečení celý proces úrazového pojištění kapacitně nezvládla. V průběhu podzimu 2012 by měl být proto představen nový model úrazového pojištění a předložen návrh nového zákona. Otázka, jak bude nový systém úrazového pojištění vypadat a kdo jej bude spravovat, zůstane tedy prozatím nezodpovězena.

3.4 Závislost na péči jiné osoby

Pojem závislosti na péči jiné osoby je upraven v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, a ve vyhlášce MPSV č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách. Dělí se do čtyř stupňů s ohledem na počet úkonů základních životních potřeb, které není osoba schopna zvládat bez cizí pomoci. Ode dne 1. 1. 2012 došlo k výraznému zjednodušení a efektivitě při stanovení stupně závislosti podle mezinárodního modelu hodnocení zdravotního stavu (tzv. Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disabilit a zdraví). Posudkoví lékaři popisují jen 10 ucelených a věcně souvisejících oblastí každodenního života člověka, jak dokáže zvládnout základní životní potřeby, a to namísto dřívějších 36 úkonů ve 129 činnostech³⁵.

Podmínky pro vznik nároku na dávku vdovského či vdoveckého důchodu jsou spojeny s pojmem závislost na péči jiné osoby ve stupni II (středně těžká závislost), stupni III (těžká závislost) nebo stupni IV (úplná závislost). Podle zákona o sociálních

³⁵ <http://socialnireforma.mpsv.cz/cs/23>

službách je osoba závislá na pomoci jiné osoby ve stupni II, jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopna zvládat pět nebo šest základních životních potřeb, u osoby do věku 18 let čtyři nebo pět potřeb. Osoba se považuje za závislou na péči jiné fyzické osoby ve stupni III, jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopna zvládat sedm nebo osm základních životních potřeb, v případě osob mladších 18 let šest nebo sedm potřeb. Závislost na péči jiné osoby ve stupni IV se pak vyznačuje neschopností zvládat devět nebo deset základních životních potřeb, u osob mladších 18 let osm nebo devět potřeb. Pro závislost ve stupni IV platí dále podmínka, že osoba vyžaduje každodenní pomoc, dohled nebo péči jiné fyzické osoby³⁶.

3.5 Smrt

Pozůstalostní důchody jsou v systému důchodových dávek řazeny mezi důchody odvozené. To znamená, že vznik nároku a výše nároku se odvíjí od nároku, který měla nebo mohla mít fyzická osoba odlišná od osoby, která žádá o dávku pozůstalostního důchodu. Základní podmínkou pro vznik nároku na dávku pozůstalostního důchodu je pak smrt takové fyzické osoby.

Předpisy důchodového pojištění definici pojmu smrt výslovně neupravují. Právní řád České republiky definuje pojem smrti pouze v ustanovení tzv. transplantačního zákona, který stanoví, že smrtí se rozumí nevratná ztráta funkce celého mozku, včetně mozkového kmene. Tento předpis dále stanoví, že smrt se zjišťuje prokázáním nevratné zástavy krevního oběhu nebo nevratné ztráty funkce celého mozku, včetně mozkového kmene v případech, kdy jsou funkce dýchání nebo krevního oběhu udržovány uměle³⁷.

³⁶ § 8 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

³⁷ § 2 písm. e), § 10 odst. 3 zákona č. 285/2002 Sb., o darování, odběrech a transplantacích tkání a orgánů a o změně některých zákonů (transplantační zákon), ve znění zák. č. 228/2005 Sb., zák. č. 129/2008 Sb., zák. č. 296/2008 Sb., zák. č. 41/2009 Sb., zák. č. 281/2009 Sb. a zák. č. 375/2011 Sb.

4. Vdovský a vdovecký důchod

Úmrtí člena rodiny je vždy závažným zásahem do způsobu života rodiny, a to nejen v období bezprostředně navazujícím, kdy rodina musí vynaložit nemalé náklady na vypravení pohřbu či dědické řízení, ale též z dlouhodobého hlediska, kdy je rodina nucena se přizpůsobit nové situaci nejen z hlediska ekonomického, ale též společenského. Předpisy důchodového pojištění proto smrt člena rodiny považují za významnou sociální událost, se kterou při splnění zákonem stanovených podmínek spojují vznik nároku na dávky pozůstalostního důchodu. Pozůstalostní důchody tak plní nejen funkci alimentární, tzn. vyživovací, ale také funkci vyrovnávací, která napomáhá vyrovnat rozdíl v životní úrovni rodiny způsobený ztrátou příjmu v důsledku úmrtí jejího člena. Pozůstalostní důchod je odvozen z důchodových nároků zemřelého, z čehož vyplývá, že pokud zemřelý nesplnil podmínky nároku na svůj přímý důchod, nevzniká pozůstalým ani nárok na důchod pozůstalostní, tedy důchod od přímého důchodu zemřelého odvozený.

Vdovský důchod patří mezi dávky s nejdelší tradicí, jeho původním účelem bylo nahradit příjem jediného živitele rodiny, kterým byl manžel. Nepředpokládalo se, že by manželka vykonávala výdělečnou činnost. Z důvodu pojetí manžela jako hlavního živitele rodiny velmi dlouho neexistovaly vdovecké důchody, byly považovány za neopodstatněnou dávku. V průběhu 20. století se v právních předpisech vdovecké důchody objevovaly nepravidelně a i tehdy, pokud byly v právní úpravě obsaženy, byly nároky vdovců v porovnání s nároky vdov na pozůstalostní dávky značně omezené. V roce 1988 byl zaveden jako dávka sociální péče vdovecký příspěvek, který však náležel pouze ovdovělému muži, který pečoval aspoň o jedno nezaopatřené dítě a jeho příjem nedosahoval určité částky. Vdovecký důchod jako dávka důchodového zabezpečení byl zaveden až v roce 1991 zákonem č. 306/1991 Sb., o změnách v sociálním zabezpečení, a byl stanoven pevnou částkou. Až vydáním zákona o důchodovém pojištění v roce 1995 byly podmínky nároku mužů a žen na dávky pozůstalostního důchodu zrovnoprávněny.

Vdovské a vdovecké důchody jsou tradičně dávkami nárokovými, z čehož vyplývá, že vznik nároku na důchod není závislý na uvážení správního či jiného orgánu, ale postačí splnění podmínek stanovených zákonem. Z hlediska podmínek nároku na vdovský či vdovecký důchod rozlišujeme nárok bezpodmínečný, který trvá po určité

dobu bez nutnosti splnění dalších podmínek a slouží především k překonání obtížné situace po úmrtí manžela či manželky a pomáhá pozůstalým se adaptovat na nové společenské a ekonomické poměry, a nárok podmíněčný, který vyžaduje splnění dalších zákonem stanovených podmínek pro zachování nároku na důchodovou dávku i po uplynutí této doby.

4.1 Vznik nároku a jeho trvání

Vdovský důchod je pozůstalostní dávkou, na niž vzniká nárok v důsledku sociální události, jíž je úmrtí manžela. Zákon o důchodovém pojištění v ustanovení § 49 odst. 1 stanoví, že vdova má nárok na vdovský důchod po manželovi, který byl poživitelem starobního nebo invalidního důchodu nebo alespoň splnil ke dni smrti podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na invalidní důchod nebo podmínky nároku na starobní důchod stanovené zákonem nebo zemřel následkem pracovního úrazu. V případě, že jsou tyto základní podmínky splněny, náleží vdovský důchod bezpodmínečně po dobu jednoho roku od smrti manžela³⁸. Úplná adaptace na změněnou ekonomickou situaci v rodině během tohoto ročního období se v zásadě dá očekávat u žen mladších, zdravých a bezdětných.

Osobám, u nichž nelze z určitých důvodů předpokládat, že se s novou situací vyrovnají během období jednoho roku, umožňuje zákon o důchodovém pojištění i po uplynutí této doby další trvání nároku na vdovský důchod, avšak jen tehdy, je-li splněna aspoň jedna z podmínek stanovených zákonem. Pro tyto podmínky dalšího trvání nároku obecně platí, že se jedná o skutečnosti, které pozůstalé manželce fakticky neumožňují nebo alespoň znesnadňují výkon výdělečné činnosti. Výčet podmínek je taxativní, nelze jej tedy rozšiřovat, a zahrnuje tyto skutečnosti: péče o nezaopatřené dítě, péče o dítě, které je závislé na péči jiné osoby ve stupni II, III nebo IV, péče o rodiče svého nebo o rodiče zemřelého manžela, pokud žije s vdovou v domácnosti a je závislý na péči jiné osoby ve stupni II, III nebo IV, dále skutečnost, že je vdova invalidní ve 3. stupni nebo dosáhla věku aspoň o 4 roky nižšího, než činí důchodový věk pro muže stejného data narození³⁹, nebo důchodového věku, je-li důchodový věk nižší. Pod pojmem dítě, uvedeným v prvních dvou podmínkách trvání nároku, se rozumí dítě, které má po pozůstalém nárok na sirotčí důchod, a dítě, které bylo v rodině zemřelého

³⁸ §50 odst. 1 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

³⁹ stanovený podle § 32 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

vychováváno, jde-li o vlastní (osvojené) dítě vdovy nebo bylo-li dítě aspoň jedním z nich převzato do dne smrti manžela do trvalé péče nahrazující péči rodičů⁴⁰. Pojem výchovy dítěte není v zákoně o důchodovém pojištění nijak blíže definován, lze však vycházet z rozsudku Nejvyššího správního soudu ze dne 25. 10. 2006 sp. zn. 3 Ads 76/2005, z něhož vyplývá, že se musí jednat o výchovu dlouhodobou. Soud v odůvodnění rozsudku odkazuje na § 33 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, podle něhož se na výchově dítěte podílí i manžel, který není rodičem dítěte, za předpokladu, že s ním žije ve společné domácnosti. Žalobkyně, matka nezaopatřených dětí, žila po dobu několika let se svým druhem ve společné domácnosti a společně se podíleli na výchově jejích dětí. Manželství bylo uzavřeno jeden den před úmrtím muže, Nejvyšší správní soud proto došel k závěru, že nelze považovat za splněnou podmínku, že děti byly v rodině zemřelého vychovávány, neboť pojem druh a družka v zákoně o rodině upraven není a rodina tedy vznikla až uzavřením manželství. Vzhledem k tomu, že manželství trvalo pouhý jeden den, nemohl po uplynutí jednoho roku dále trvat nárok ženy na vdovský důchod z důvodu péče o nezaopatřené děti.

Na vdovský důchod nemá nárok žena žijící v registrovaném partnerství, družka ani bývalá (tj. rozvedená) manželka, a to ani v případě, že zemřelý manžel jí byl povinen poskytovat výživné. Pro nárok na vdovský důchod není podstatné, jak dlouho manželství trvalo, a ani to, zda v době smrti spolu manželé žili ve společné domácnosti či nikoliv. Rozhodující je tedy pouze právní stav trvání manželství v době smrti⁴¹.

Na závěr je nutno dodat, že na základě ustanovení § 49 odst. 2 a § 50 odst. 7 zákona o důchodovém pojištění všechny výše uvedené podmínky platí obdobně pro nárok vdovce na vdovecký důchod po zemřelé manželce.

4.2 Obnovení nároku

Nárok na vdovský nebo vdovecký důchod vznikne znovu, jestliže se po zániku dřívějšího nároku na vdovský či vdovecký důchod splní některá z výše uvedených podmínek do dvou let. S účinností od 1. 1. 2012 tak došlo v rámci důchodové reformy ke zkrácení lhůty pro obnovu nároku na vdovský (vdovecký) důchod z dosavadních pěti let na dva roky pro nároky vzniklé po 31. 12. 2011.

⁴⁰ § 50 odst. 3 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

⁴¹ TRÖSTER, Petr. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepr. a aktual. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010. Kapitola XII., Důchodové pojištění. s. 245. ISBN 978-80-7400-322-6.

Nárok tedy vzniká znovu, pokud se splní některá z podmínek uvedených v § 50 odst. 2 zákona o důchodovém pojištění nejen do dvou let po zániku nároku uplynutím jednoho roku bezpodmínečného pobírání vdovského či vdoveckého důchodu, ale též do dvou let po pominutí některé z podmínek, jejichž splnění je nutné pro trvání nároku na vdovský či vdovecký důchod.

Jestliže však v uvedené dvouleté lhůtě byl uzavřen nový sňatek, který před uplynutím této doby skončil rozvodem, nevznikne nárok znovu, třebaže by se splnila některá z podmínek uvedených v § 50 odst. 2 zákona o důchodovém pojištění⁴².

4.3 Zánik nároku

Nárok na dávky vdovského nebo vdoveckého důchodu však nezaniká pouze v důsledku nesplnění či pominutí podmínek stanovených zákonem pro další trvání nároku. Zákon o důchodovém pojištění dále jmenuje dvě situace, které vedou k zániku nároku na vdovský nebo vdovecký důchod, a to dokonce i v období prvního roku od úmrtí manžela či manželky.

Prvním případem je zánik nároku v důsledku uzavření nového manželství. Je třeba zmínit, že s účinností od 1. 1. 2012 došlo k významné změně oproti dosavadní právní úpravě, podle níž vdově (vdovci) náležela částka ve výši 12 měsíčních splátek vdovského (vdoveckého) důchodu, na který měla vdova (vdovec) nárok ke dni zániku nároku v důsledku uzavření nového sňatku. Vyplácení této jednorázové částky, tzv. odbytného, bylo odůvodněno zkušeností, že v mnoha případech právě z toho důvodu, že s uzavřením nového manželství je spojen zánik nároku na vdovský (vdovecký) důchod, neuzavírali ovdovělé ženy a muži sňatek, ačkoli měli trvalého partnera⁴³. Je však otázkou, zda zánik nároku na vdovský či vdovecký důchod byl skutečným důvodem, proč pozůstalé osoby neuzavíraly nové sňatky. Přikláním se spíše k názoru, že se bránily vstupu do nového manželství především kvůli obavám z negativních reakcí rodiny či okolí, nikoli z důvodu ztráty nároku na důchod, a proto ani výplata odbytného neměla dle mého názoru příliš velký vliv na změnu jejich postoje. Vzhledem k tomu, že toto opatření nepřinášelo zamýšlený efekt, byla výplata této jednorázové částky k 1. 1. 2012 zrušena. Osoba, která je příjemcem dávek

⁴² PŘIB, Jan; VOŘÍŠEK Vladimír. *Důchodové předpisy s komentářem*. 5. vyd. Olomouc: ANAG, 2007, s. 198. ISBN 978-80-7263-379-1.

⁴³ PŘIB, Jan; VOŘÍŠEK Vladimír. *Důchodové pojištění v České republice*. 5. vyd. Olomouc: ANAG, 1999, s. 201. ISBN 80-7263-014-8.

vdovského nebo vdoveckého důchodu a uzavřela nové manželství, je dle zákona o organizaci a provádění sociálního zabezpečení povinna sdělit tuto skutečnost do 8 dnů plátcí dávek, tedy České správě sociálního zabezpečení⁴⁴.

Druhým okamžikem, s nímž zákon o důchodovém pojištění spojuje zánik nároku, je den, kdy se stane pravomocným rozhodnutí soudu o tom, že vdova (vdovec) úmyslně způsobila smrt manžela (manželky) jako pachatelka, spolupachatelka nebo účastnice trestného činu. Podle trestního zákoníku je pachatelem trestného činu osoba, která svým jednáním naplnila znaky skutkové podstaty trestného činu nebo jeho pokusu či přípravy, je-li trestná. O spolupachatele se jedná, byl-li trestný čin spáchán úmyslným společným jednáním dvou nebo více osob. Účastníkem trestného činu nebo jeho pokusu je pak ten, kdo úmyslně spáchání trestného činu zosnoval (organizátor), vzbudil v jiné osobě rozhodnutí spáchat trestný čin (návodce) nebo umožnil či usnadnil jinému spáchání trestného činu, zejména opatřením prostředků, odstraněním překážek, vylákáním poškozeného na místo činu, hlídáním při činu, radou, utvrzováním v předsevzetí nebo slibem přispět po trestném činu (pomocník)⁴⁵. Je-li osoba v závěru trestního řízení rozhodnutím soudu uznána vinnou z trestného činu, jehož následkem byla smrt manžela (manželky), nárok na vdovský (vdovecký) důchod zaniká až dnem právní moci soudního rozhodnutí bez ohledu na to, jak dlouhou dobu trestní řízení trvalo a kdy byl trestný čin spáchán.

4.4 Výše důchodu

Jak jsem již zmínila v úvodu této kapitoly, vdovské a vdovecké důchody jsou dávkami odvozenými, a proto je jejich výše závislá na výši důchodu přímého, tedy starobního či invalidního, na který měl nebo mohl mít nárok zemřelý manžel či manželka. Z tohoto důvodu pokládám za užitečné nejprve stručně popsat, jakým způsobem se určuje výše důchodů obecně.

Důchod je tvořen dvěma složkami – základní a procentní výměrou. Výše základní výměry byla dříve stanovena pevnou částkou, zákon neuváděl pravidla pro způsob jejího určení, což bylo předmětem kritiky, jelikož bez určení způsobu výpočtu mohlo docházet ke svévolnému snižování či navyšování této částky. S účinností od 1. 1. 2012 proto došlo ke změně právní úpravy, zákon o důchodovém pojištění

⁴⁴ § 50 odst. 1 zákona č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení

⁴⁵ § 22 odst. 1, § 23, § 24 odst. 1 zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákoníku

v současnosti pouze stanoví pravidla pro výpočet výše základní výměry, aniž by uváděl konkrétní částku. Úroveň základní výměry je tak určena ve výši 9% průměrné mzdy⁴⁶. Z toho tedy vyplývá, že v závislosti na vývoji výše průměrné mzdy v České republice se stává pohyblivou i výše základní výměry důchodu. Stejně jako v dosavadní úpravě však tato částka bude jednotná pro všechny poživatele důchodů a bude garantována jako povinné minimum všem občanům, kteří splňují podmínky pro nárok na dávku a její výplatu.

Procentní výměra je naopak určena na základě individuálního přínosu každého jednotlivce do důchodového systému (tzv. princip zásluhovosti) a je přímo úměrná době pojištění. Její výše se stanoví procentní sazbou z výpočtového základu podle doby pojištění. Výpočtový základ je přitom výsledkem složitých matematických výpočtů, během nichž se násobí úhrn vyměřovacích základů⁴⁷ pojištěnce za kalendářní rok koeficientem nárůstu všeobecného vyměřovacího základu a z úhrnu takto vypočtených ročních vyměřovacích základů za rozhodné období⁴⁸ se určí jako měsíční průměr (s přihlédnutím k vyloučeným dobám) tzv. osobní vyměřovací základ. Ten je dále pomocí redukčních hranic upraven na konečný pojem, tedy výpočtový základ. Zákon o důchodovém pojištění maximální výši procentní výměry nijak neomezuje, avšak stanoví její minimální výši pevnou měsíční částkou.

Vdovské a vdovecké důchody se stejně jako ostatní typy důchodů skládají ze zmíněných dvou složek. Výše základní výměry činí 9% průměrné mzdy měsíčně. Výše procentní výměry činí 50% procentní výměry starobního důchodu nebo invalidního důchodu pro invaliditu 3. stupně, na který měl nebo by měl nárok manžel (manželka) v době smrti. V případě, že dojde po zániku nároku na důchod ve dvouleté lhůtě k jeho obnovení, nesmí být výše procentní výměry tohoto obnoveného důchodu nižší než procentní výměra důchodu, která náležela ke dni zániku nároku na tento důchod⁴⁹.

Výše vyplácené dávky vdovského nebo vdoveckého důchodu však může být

⁴⁶ výše 9% průměrné mzdy nebyla zvolena náhodně, vychází z výše základní výměry důchodů v roce 2011, tj. 2 230 Kč, protože dosavadní právní úprava neobsahovala žádná pravidla pro stanovení výše základní výměry důchodů

⁴⁷ vyměřovacím základem se v období od 1. 1. 1996 rozumí vyměřovací základ rozhodný pro stanovení pojistného na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, v období do 31. 12. 1995 byl vyměřovací základ tehdejšími předpisy označován jako „hrubý výdělek“

⁴⁸ rozhodným obdobím se dle § 18 odst. 1 zákona o důchodovém pojištění zásadně rozumí období, které začíná kalendářním rokem bezprostředně následujícím po roce, v němž pojištěnec dosáhl věku 18 let, a končí kalendářním rokem, který bezprostředně předchází roku přiznání důchodu

⁴⁹ § 51 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

nižší než částka vypočtená podle této základní úpravy. Jedná se o případ souběhu nároků na výplatu více důchodů u jedné osoby, o němž bude v této práci podrobněji pojednáno v 6. kapitole.

5. Sirotčí důchody

Druhým typem pozůstalostních důchodů s dlouhou tradicí jsou důchody sirotčí. Jedná se o dávky, jejichž účelem je částečná kompenzace ztráty příjmu v důsledku úmrtí rodiče, osvojitele nebo osoby, která převzala dítě do péče nahrazující péči rodičů. Vychází se přitom z předpokladu, že taková situace nastává u všech dětí, které jsou ve smyslu předpisů o důchodovém pojištění považovány za nezaopatřené děti.

Vydáním zákona o důchodovém pojištění došlo od 1. 1. 1996 k podstatné změně oproti předchozí úpravě obsažené v zákoně č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, a to zavedením podmínky, která požaduje pro vznik nároku na sirotčí důchod, aby zemřelá osoba (živitel) byla poživitelem starobního nebo invalidního důchodu nebo alespoň splnila potřebnou dobu pojištění pro nárok na tyto důchody. Samotná právní událost úmrtí rodiče tak již nepostačuje ke vzniku nároku na sirotčí důchod, a pokud se tak dítě ocitne v nepříznivé situaci, bude tento problém řešen nikoliv dávkami důchodového pojištění, ale dávkami sociální péče.

Změnou oproti předchozí úpravě je také v případě oboustranného sirotka vznik nároku na sirotčí důchod po každém z rodičů. Podle zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, vznikal v případě úmrtí obou rodičů pouze nárok na jeden sirotčí důchod, jehož výše byla formou stanovení odlišné výměry u oboustranného sirotka vyšší (50% výše důchodu zemřelého) než u sirotka jednostranného (30% výše důchodu zemřelého)⁵⁰.

Sirotčí důchody jsou stejně jako důchody vdovské a vdovecké dávkami nárokovými a nárok na ně vzniká již samotným splněním zákonných podmínek.

5.1 Vznik nároku

Vznik nároku na sirotčí důchod je vázán na splnění podmínek týkajících se tří základních oblastí – jde o podmínky související se vztahem mezi osiřelým dítětem a zemřelou osobou, podmínky, které musí splňovat osiřelé dítě, a podmínky, které musela ke dni úmrtí splňovat zemřelá osoba.

Zákon taxativně vymezuje, o jaký druh vztahu mezi zemřelým a sirotkem se musí jednat, aby mohl vzniknout nárok na dávky sirotčího důchodu. Zemřelou osobou musí být rodič, případně osvojitel dítěte nebo osoba, která převzala dítě do péče

⁵⁰ PŘIB, Jan; VOŘÍŠEK Vladimír. *Důchodové předpisy s komentářem*. 5. vyd. Olomouc: ANAG, 2007. s. 202. ISBN 978-80-7263-379-1.

nahrazující péči rodičů na základě rozhodnutí soudu o svěřením dítěte do výchovy jiné osoby nebo do společné výchovy manželů. Pojem péče nahrazující péči rodičů je konkretizován v § 20 odst. 2 zákona o důchodovém pojištění a je též podrobněji popsán v podkapitole 4.1 této práce. Přestože se však dítětem převzatým do péče nahrazující péči rodičů dle tohoto výkladového ustanovení rozumí též dítě převzaté do pěstounské péče, ustanovení § 52 odst. 3 zákona o důchodovém pojištění výslovně stanoví, že nárok na sirotčí důchod nevzniká po pěstounovi nebo jeho manželovi. Důvodem pro tuto úpravu je především skutečnost, že dítě převzaté do pěstounské péče není výživou odkázáno na pěstouna nebo jeho manžela⁵¹.

Podmínkou pro vznik nároku na straně osiřelého dítěte je jeho nezaopatřenost. Kdy je dítě považováno za nezaopatřené a kdy naopak ne, stanoví zákon o důchodovém pojištění v § 20 odst. 3, 4 a 6. Tento pojem jsem podrobně vysvětlila v podkapitole 4.1.

Z důvodu, že sirotčí důchody jsou stejně jako vdovské a vdovecké důchody dávkami odvozenými od jiných důchodů, stanoví zákon i zde podmínku, aby zemřelá osoba byla poživitelem starobního či invalidního důchodu nebo ke dni smrti alespoň splnila podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na invalidní důchod nebo podmínky nároku na starobní důchod, případně pokud zemřela následkem pracovního úrazu⁵². Podmínka potřebné doby pojištění pro nárok na invalidní důchod se přitom pro účely nároku na sirotčí důchod považuje za splněnou už tehdy, byla-li získána alespoň poloviční doba pojištění, než jakou stanovuje zákon pro vznik nároku na invalidní důchod.

Vznik nároku na sirotčí důchod je z časového hlediska obvykle spojen se dnem úmrtí osoby, ale může k němu dojít i později. Jedná se o případ, kdy např. osiřelé dítě v okamžiku úmrtí rodiče, osvojitele nebo jiné v zákoně uvedené osoby nelze považovat za nezaopatřené z důvodu výkonu výdělečné činnosti. Pokud se však do věku 26 let začne připravovat na budoucí povolání studiem, začne splňovat podmínku nezaopatřenosti a nárok na sirotčí důchod tak vznikne až k tomuto okamžiku. Při splnění výše uvedených podmínek vzniká oboustranně osiřelému dítěti nárok na sirotčí důchod po každém z rodičů, osvojitelů nebo jiných uvedených osob.

⁵¹ § 45c odst. 2 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, výslovně určí, že pěstoun při péči o dítě nemá vyživovací povinnost k dítěti

⁵² potřebná doba pojištění pro nárok na starobní důchod se řídí podle § 29, § 31 odst. 1 zákona o důchodovém pojištění, potřebná doba pojištění pro nárok na invalidní důchod je upravena v § 40 zákona o důchodovém pojištění

5.2 Zánik nároku

Ze zákona o důchodovém pojištění lze vyčíst několik důvodů, které vedou k zániku nároku na sirotčí důchod. Nejčastějším z nich je zánik nároku v důsledku zániku nezaopatřenosti dítěte, který vede k tomu, že není dále splňována jedna ze základních podmínek vzniku a trvání nároku na sirotčí důchod. Osiřelé dítě obvykle přestává být považováno za nezaopatřené v důsledku dovršení věku 26 let nebo ukončení přípravy na budoucí povolání. Pokud dojde k obnovení podmínky nezaopatřenosti, nárok na sirotčí důchod se obnovuje. Na rozdíl od vdovských a vdoveckých důchodů není pro obnovení nároku stanovena žádná lhůta.

Nárok na sirotčí důchod zaniká též osvojením sirotka. Osvojením totiž vzniká mezi osvojitelem a osvojencem poměr, jaký je mezi rodiči a dětmi, a proto dítě začíná být výživou odkázáno na svého osvojitele. Je však nutné rozlišovat, zda se jedná o jednostranného nebo oboustranného sirotka. V případě, že je oboustranně osiřelé dítě osvojeno jen jednou osobou, zaniká pouze nárok na ten sirotčí důchod, který náležel po osobě, kterou osvojitel nahradil. Dochází-li však k osvojení oboustranného sirotka manžely a dítě mělo nárok na sirotčí důchod po obou rodičích, zaniká nárok na oba sirotčí důchody. Stejně tak zaniká nárok osvojeného jednostranného sirotka, je-li osvojen osobou, která zemřelého rodiče nahrazuje. Dojde-li později ke zrušení osvojení, nárok na sirotčí důchod se obnovuje v takové výši, v jaké by náležel, kdyby byl vyplácen ke dni zrušení osvojení. Obdobné podmínky pro zánik a obnovu nároku na sirotčí důchod platí pro případ, že dítě pobírající sirotčí důchod po osobě, jíž bylo na základě rozhodnutí soudu převzato do péče nahrazující péči rodičů, je svěřeno do výchovy jiné osoby nebo do společné výchovy manželů⁵³.

Obdobně, jako je tomu u vdovských a vdoveckých důchodů, dochází k zániku nároku rovněž v důsledku rozhodnutí soudu o tom, že dítě je pachatelem, spolupachatelem nebo účastníkem trestného činu, kterým byla způsobena smrt rodiče, po němž byl sirotčí důchod přiznán. K zániku nároku pak dochází dnem právní moci takového rozhodnutí soudu. Pro úplnost je vhodné dodat, že toto ustanovení nelze použít, jestliže dítě ke dni spáchání trestného činu nedovršilo 15. rok věku. Vyplyvá tak z § 25 zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákoníku, který stanoví, že kdo v době spáchání činu nedovršil patnáctý rok svého věku, není trestně odpovědný. § 159a odst. 2 ve

⁵³ § 52 odst. 4, 5 zákona o důchodovém pojištění

spojení s § 11 odst. 1 písm. d) zákona č. 141/1961, o trestním řízení soudním, pak dále stanoví, že státní zástupce nebo policejní orgán před zahájením trestního stíhání odloží usnesením věc, je-li trestní stíhání nepřípustné, v tomto případě z důvodu, že jde o osobu, která pro nedostatek věku není trestně odpovědná.

5.3 Výše důchodu

Výpočet výše sirotčího důchodu se provádí obdobným způsobem jako v případě vdovského a vdoveckého důchodu. Sirotčí důchod se tedy také skládá ze dvou složek – základní a procentní výměry. Výše základní výměry opět činí 9% průměrné mzdy měsíčně. Procentní výměra sirotčího důchodu je stanovena ve výši 40% procentní výměry starobního důchodu nebo invalidního důchodu pro invaliditu 3. stupně, na který měl nebo by měl nárok zemřelý v době smrti. Došlo-li k zániku nároku z důvodu zániku nezaopatřenosti dítěte a nárok později vznikl znovu, nesmí být výše procentní výměry sirotčího důchodu nižší než procentní výměra sirotčího důchodu, která náležela ke dni zániku nároku na tento důchod⁵⁴.

Problematika výše sirotčího důchodu v případě oboustranného sirotka, který má nárok na sirotčí důchod po každém z rodičů, a výše sirotčího důchodu při souběhu s nárokem na jiný důchod bude podrobněji popsána v 6. kapitole této diplomové práce.

⁵⁴ § 53 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

6. Společná ustanovení o důchodech

Problematika jednotlivých typů pozůstalostních důchodů, podmínek pro vznik, trvání a zánik nároku na tyto důchody a způsobu určení jejich výše byla podrobně rozebrána v předchozích dvou kapitolách. Pro vytvoření uceleného přehledu je však nutné vysvětlit a popsat obecné zásady a postupy, které platí společně pro všechny typy důchodů a nebylo proto vhodné je rozebírat u jednotlivých druhů pozůstalostních důchodů. Jedná se o problematiku nároku na důchod a nároku na výplatu důchodu, souběh nároků na více důchodů, přechod nároku na důchod a vyplácení důchodů.

6.1 Nárok na důchod a na jeho výplatu

Zákon o důchodovém pojištění rozlišuje důsledně pojmy nárok na důchod a nárok na výplatu důchodu. Toto rozlišení nemá jen teoretický význam, ale má rovněž praktické důsledky.

Nárok na důchod vzniká dnem splnění podmínek stanovených zákonem o důchodovém pojištění. Tyto podmínky jsou odlišné pro jednotlivé druhy důchodů. Je-li podmínek více, nárok na důchod vzniká až splněním časově poslední podmínky. Jako příklad lze uvést situaci, kdy osoba ke dni, kdy dosáhla důchodového věku, nezískala potřebnou dobu pojištění pro vznik nároku na starobní důchod. Bude-li tato osoba i po dosažení důchodového věku dále zaměstnána a získá tak potřebnou dobu pojištění, nárok na starobní důchod vznikne až dnem splnění této podmínky.

Nárok na důchod nezaniká uplynutím času, nemůže tedy dojít k prekluzi ani k promlčení nároku. Jsou-li splněny podmínky nároku na důchod, nemůže takový nárok zaniknout pouze z důvodu, že oprávněná osoba o důchod nepožádala a nesplňuje proto podmínky pro výplatu důchodu. Nárok na důchod trvá po dobu, po kterou jsou splněny stanovené podmínky nároku, a zaniká dnem, kdy některá z těchto podmínek zanikla. Podmínky nároku na důchod lze rozdělit na podmínky, které se zkoumají jen ke dni vzniku nároku na důchod (dosažení stanoveného věku, získání potřebné doby pojištění), a na podmínky, které musí být plněny průběžně (trvání invalidity, vdovství nebo vdovectví, nezaopatřenost dítěte apod.)⁵⁵.

Nárok na výplatu důchodu vzniká splněním podmínek stanovených zákonem o důchodovém pojištění pro vznik nároku na důchod a na jeho výplatu a podáním žádosti

⁵⁵ PŘIB, Jan; VOŘÍŠEK Vladimír. *Důchodové předpisy s komentářem*. 5. vyd. Olomouc: ANAG, 2007. s. 209. ISBN 978-80-7263-379-1.

o přiznání nebo vyplácení důchodu. Kromě nutnosti splnění podmínek stanovených pro vznik nároku na důchod je tedy nutné splňovat také podmínky stanovené pro vznik nároku na výplatu důchodu, které se řídí pravidly pro výplatu důchodů v případě souběhu nároků na výplatu více důchodů nebo souběhu s příjmem z výdělečné činnosti. V některých případech se z tohoto důvodu vyplácí pouze část důchodu, přestože jsou splněny všechny podmínky nároku na důchod. Pro vznik nároku na výplatu důchodu je však také nutné podat žádost o přiznání důchodu nebo o vyplácení důchodu (v případě, že byl důchod sice přiznán, ale výplata byla z nějakého důvodu zastavena, obnovuje se nárok na výplatu až na základě žádosti). Pobírání důchodu je právem, nikoli povinností, a proto musí oprávněný vyjádřit svou vůli pobírat důchod podáním této žádosti. Podat žádost o přiznání důchodu může oprávněný, popř. jeho zákonný zástupce. Další okolnosti týkající se podávání žádostí budou podrobněji popsány v následující kapitole této práce, která se týká řízení ve věcech důchodového pojištění.

Na rozdíl od nároku na důchod může u nároku na výplatu jednotlivých splátek důchodu dojít uplynutím času k prekluzi, tedy zániku nároku na výplatu jednotlivých splátek důchodu, k němuž se vždy přihlíží *ex offio*, nezávisle na účastnících řízení. Nestanoví-li zákon o důchodovém pojištění jinak, nárok na výplatu důchodu nebo jeho části zaniká uplynutím pěti let ode dne, za který důchod nebo jeho část náleží. Tato lhůta neběží po dobu řízení o důchodu⁵⁶, po dobu řízení o prohlášení osoby za mrtvou (v případě nároku na vdovský, vdovecký nebo sirotčí důchod po této osobě), a po dobu, po kterou osobě, která musela mít opatrovníka, nebyl opatrovník ustanoven. Rovněž neplyne po dobu, po kterou trvalo řízení o neplatnosti skončení právního vztahu zakládajícího účast na pojištění⁵⁷.

6.2 Přejedání nároku na důchod

Nárok na důchod a nárok na výplatu důchodu jsou vázány na konkrétní fyzickou osobu, a proto je nelze postoupit ani dát do zástavy. Zákon však umožňuje uzavřít dohodu o srážkách z důchodu, ovšem jen pro pohledávky na výživném a na příspěvku na výživu a na úhradu přeplatku na důchodu. Přitom není možné uzavřít dohodu o

⁵⁶ řízením o důchodu se rozumí doba od zahájení řízení (zpravidla podáním žádosti o důchod nebo o úpravu důchodu) do nabytí právní moci rozhodnutí (tedy včetně případného řízení u soudu v rámci přezkumného řízení), viz PŘIB, Jan; VOŘÍŠEK Vladimír. *Důchodové předpisy s komentářem*. 5. vyd. Olomouc: ANAG, 2007. s. 210. ISBN 978-80-7263-379-1.

⁵⁷ § 55 odst. 2 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

srážení vyšších částek, než které lze srazit výkonem rozhodnutí podle předpisů o občanském soudním řízení. Pro výkon rozhodnutí srážkami z důchodu platí přiměřeně ustanovení o výkonu soudních rozhodnutí srážkami ze mzdy⁵⁸.

K zvláštnímu přechodu nároku však může dojít v případě úmrtí oprávněného. Pokud oprávněný zemřel po uplatnění nároku na dávku důchodového pojištění, vstupují do dalšího řízení o dávce a nabývají nároku na částky splatné do dne smrti oprávněného postupně manželka (manžel), děti a rodiče, jestliže žili s oprávněným v době jeho smrti v domácnosti. Pojem domácnost je definován v § 115 zákona č. 40/1964 Sb., občanského zákoníku, který stanoví, že domácnost tvoří fyzické osoby, které spolu trvale žijí a společně uhrazují náklady na své potřeby. Podmínka žití v domácnosti nemusí být splněna u dětí, které mají nárok na sirotčí důchod po zemřelém. Ve stejném pořadí a za stejných podmínek pak přechází v případě, že dávka byla přiznána před smrtí oprávněného, na tyto osoby nárok na výplatu splatných částek, které nebyly vyplaceny do dne smrti oprávněného. Dojde-li tedy k přechodu nároku na tyto osoby, nestává se nárok předmětem dědictví. Předmětem dědictví se nárok stává v případě, že není takových osob, přičemž není rozhodující, jde-li o dědění ze zákona nebo ze závěti.

6.3 Vyplácení důchodů

Důchody se vyplácejí oprávněnému nebo jeho zákonnému zástupci, případně zvláštnímu příjemci. Oprávněným je osoba, která splnila podmínky nároku na důchod. V případě, že tato osoba nemá způsobilost k právním úkonům v důchodovém pojištění, zákon o důchodovém pojištění stanoví, že musí být zastoupena zákonným zástupcem. Kdo je zákonným zástupcem nezletilého, pak stanoví zvláštní předpis, jímž je zákon č. 94/1963 Sb., o rodině. Pojem zvláštního příjemce zákon o důchodovém pojištění neupravuje a opět odkazuje na úpravu ve zvláštním zákoně. Tímto zákonem se rozumí zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, který v ustanovení § 10 stanoví, že rozhodnutí o ustanovení zvláštního příjemce a dohled nad plněním stanovených povinností patří do působnosti obecních úřadů. Ty mohou ustanovit zvláštního příjemce dávky důchodového pojištění jen s jeho souhlasem a

⁵⁸ soudní výkon rozhodnutí srážkami ze mzdy je upraven v § 276 až § 302 zákona č. 99/1963 Sb., občanského soudního řádu, a nařízením vlády č. 595/2006 Sb, o způsobu výpočtu základní částky, která nesmí být sražena povinnému z měsíční mzdy při výkonu rozhodnutí, a o stanovení částky, nad kterou je mzda postižitelná srážkami bez omezení (nařízení o nezabavitelných částkách)

pouze v případech, kdy by se výplatou dávky dosavadnímu příjemci zřejmě nedosáhlo účelu, kterému má dávka sloužit, nebo kdyby tím byly poškozovány zájmy osob, které je důchodce povinen vyživovat, anebo nemůže-li oprávněný, popř. jeho zákonný zástupce, výplatu přijímat. Souhlas oprávněného nebo jeho zákonného zástupce s ustanovením zvláštního příjemce se pak požaduje jen v případě, že oprávněný nebo jeho zákonný zástupce nemůže výplatu přijímat. Toto ustanovení se však netýká situace, kdy oprávněný nebo jeho zákonný zástupce vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nemůže podat vyjádření k ustanovení zvláštního příjemce. Zákonný zástupce i zvláštní příjemce jsou povinni dávku použít pouze ve prospěch oprávněného a osob, které je oprávněný povinen vyživovat. Zvláštní příjemce ustanovený oprávněnému, který nemůže výplatu přijímat, používá dávku podle pokynů oprávněného. Zvláštní příjemce má rovněž povinnost na žádost oprávněného nebo obecního úřadu podat písemné vyúčtování dávky, která mu byla vyplácena, ve lhůtě jednoho měsíce⁵⁹. Neplní-li zvláštní příjemce své povinnosti, rozhodne obecní úřad o ustanovení jiného příjemce. Kromě osoby ustanovené rozhodnutím obecního úřadu je zvláštním příjemcem také občan, kterému byl sirotčí důchod vyplácen do dne nabytí způsobilosti dítěte k právním úkonům, a to od tohoto dne. V tomto případě se nevydává žádné zvláštní rozhodnutí, dosavadní příjemce důchodu se stává zvláštním příjemcem automaticky. Tento dosavadní příjemce nebo dítě, které má nárok na sirotčí důchod, pak mohou kdykoliv po nabytí způsobilosti dítěte k právním úkonům požádat plátce dávky důchodového pojištění, aby dávka byla již vyplácena do rukou oprávněného, tedy dítěte.

Důchody se zásadně vyplácejí v hotovosti, a to prostřednictvím držitele poštovní licence. Na základě žádosti oprávněného může být výplata důchodu provedena bezhotovostně na účet příjemce u banky v České republice nebo pobočky zahraniční banky nebo spořitelního a úvěrního družstva v České republice. Oprávněná osoba má rovněž možnost požádat na předepsaném tiskopise o výplatu důchodu na účet jejího manžela (manželky) u banky v České republice. Musí mít však v době podání této žádosti právo disponovat s prostředky na tomto účtu, musí být příjemcem důchodu (tzn. nesmí jít o případ, kdy je důchod vyplácen zákonnému zástupci nebo zvláštnímu příjemci) a manžel (manželka) musí s tímto způsobem výplaty vyslovit souhlas⁶⁰. Pro úplnost je vhodné dodat, že plátce neodpovídá za škodu způsobenou právním úkonem

⁵⁹ § 118 odst. 4 zákona č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení

⁶⁰ § 64 odst. 2 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

manžela (manželky) jako majitele účtu, který vede k omezení nebo zániku práva oprávněného disponovat s peněžními prostředky na účtu, ani za škodu vzniklou v důsledku zániku účtu z důvodu úmrtí manžela (manželky). Dávky důchodového pojištění se zásadně vyplácejí dopředu v pravidelných měsíčních lhůtách určených plátcem dávky, není-li stanoveno jinak. Česká správa sociálního zabezpečení vyplácí důchody v sudé dny od 2. do 24. dne v měsíci. Případně-li den splatnosti na neděli, důchod se vyplatí následující pracovní den, případně-li na sobotu, důchod se vyplatí předchozí pracovní den. Zákon o organizaci a provádění sociálního zabezpečení ve svém § 116 dále upravuje možnost výplaty důchodu zálohově a možnost výplaty důchodu v delších než měsíčních lhůtách, nedosahuje-li výše důchodu měsíčně alespoň 300 Kč.

Pro úplnost je též vhodné zmínit, jakým způsobem je vyplácen důchod osobám, které nemají na území České republiky trvalý pobyt ani se na území České republiky obvykle nezdržují⁶¹. Takovým osobám se vyplácí důchod ve výši odpovídající době pojištění a náhradní době pojištění získané na území České republiky. Za dobu pojištění získanou na území České republiky se přitom považuje i doba výdělečné činnosti v cizině, za kterou bylo v České republice zaplacené pojistné. Není podstatné, zda se důchod zasílá do ciziny nebo se ukládá na účet důchodce u tuzemského peněžního ústavu.

6.4 Souběh nároků na důchody a jejich výplatu

V průběhu života může běžně dojít k situaci, kdy jedné osobě vznikne nárok na více důchodů současně. Základním účelem důchodových dávek je nahrazení ztraceného příjmu, a proto by výše vypláceného důchodu neměla mít za následek zlepšení finanční situace oprávněné osoby oproti období před vznikem sociální události. Zákon o důchodovém pojištění v některých případech připouští souběžnou výplatu více důchodů (jde zpravidla o dva, ve výjimečných případech o tři a v krajních případech až o čtyři typy důchodů), v jiných případech je naopak tato výplata vyloučena. Prioritou je posouzení podmínek nároků na výplatu důchodů, od posouzení těchto podmínek se pak odvíjí i souběh nároků na důchody. Pro přehlednost považuji za vhodné rozlišit, zda se

⁶¹ dle § 66 odst. 2 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, se za osoby, které se na území České republiky obvykle nezdržují, považují osoby, které v cizině pobývají v kalendářním roce po dobu alespoň 270 dnů

jedná o souběh důchodů téhož druhu nebo důchodů různých druhů.

Pro souběh nároků na výplatu více důchodů téhož druhu nebo na výplatu starobního nebo invalidního důchodu platí obecně pravidlo, že se vyplácí jen jeden důchod, a to vyšší. Je-li výše těchto důchodů stejná, vyplácí se důchod, který si pojištěnec zvolil. Dnem úpravy výplat důchodů pro souběh zanikají nároky na důchody, které se nevyplácejí. Občan tedy může mít nárok na výplatu pouze jednoho přímého důchodu. Toto pravidlo však nelze použít pro případ souběhu nároků na dva sirotčí důchody u oboustranně osiřelého dítěte. V 5. kapitole této práce, která se týkala sirotčích důchodů, jsem již uvedla, že osiřelé dítě má dle § 52 odst. 2 zákona o důchodovém pojištění při splnění podmínek stanovených zákonem nárok na sirotčí důchod po každém z rodičů (osvojitelů), resp. osobách, které převzaly dítě do péče nahrazující péči rodičů. V takovém případě se vyšší sirotčí důchod vyplácí v plné výši (tedy plná procentní i základní výměra) a z nižšího pouze procentní výměra. Jsou-li oba sirotčí důchody ve stejné výši, vyplácí se jeden z nich v plné výši a druhý ve výši procentní výměry.

Zákonná úprava je složitější v případě souběhu nároků na výplatu důchodů různého druhu nebo typu. Jedná se o souběh nároků na výplatu přímého důchodu a pozůstalostních důchodů nebo pozůstalostních důchodů navzájem. Základní zásadou pro postup v tom případě je, že nejvyšší důchod se vždy vyplácí v plné výši a že základní výměra náleží jednomu pojištěnci vždy jen jednou. V praxi se jedná o dva hlavní případy souběhu. Prvním z nich je souběh nároků na výplatu přímého důchodu a pozůstalostního důchodu, kdy platí, že nejvyšší důchod je vyplácen v plné výši a z ostatních důchodů se vyplácí polovina procentní výměry. Stejně pravidlo pak platí i pro druhý typ souběhu, a sice pro souběh nároku na výplatu vdovského nebo vdoveckého důchodu a sirotčího důchodu⁶². Tento souběh nároků je v praxi spíše výjimečným případem, jedná se např. o situaci, kdy se studentka pobírající sirotčí důchod vdá a před dovršením 26. roku věku ovdoví, nebo naopak, pokud ovdovělá studentka před dovršením 26 let přijde o rodiče.

Zvláštní pravidlo platí pro souběh nároku na výplatu starobního důchodu zvýšeného za dobu výdělečné činnosti vykonávané po vzniku nároku na tento důchod a na výplatu vdovského nebo vdoveckého důchodu. Za účelem porovnání výše těchto

⁶² § 59 odst. 1 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

důchodů se z procentní výměry starobního důchodu odečte zvýšení za dobu výdělečné činnosti vykonávané po vzniku nároku na tento důchod. Je-li poté zbylá část procentní výměry starobního důchodu nižší než procentní výměra vdovského nebo vdoveckého důchodu, náleží vdovský nebo vdovecký důchod v plné výši a starobní důchod ve výši zvýšení tohoto důchodu za dobu výdělečné činnosti vykonávané po vzniku nároku na tento důchod a jedné poloviny zbylé části procentní výměry⁶³. Je-li naopak zbylá část procentní výměry starobního důchodu vyšší než procentní výměra vdovského nebo vdoveckého důchodu, platí obdobně pravidlo uvedené v předchozím odstavci.

V souvislosti s problematikou souběhu nároků na více důchodů je vhodné ještě objasnit, jakým způsobem se zaokrouhlují vypočtené částky jednotlivých důchodů a částka, která vznikne použitím pravidel pro souběh nároků. Podle § 60 ve spojení s § 54 odst. 3 zákona o důchodovém pojištění se výše každého vypočteného důchodu nejprve zaokrouhlí zvlášť, a to tak, že základní výměra důchodu se zaokrouhlí na celé desetikoruny směrem nahoru a procentní výměra důchodu na celé koruny nahoru. Výše důchodu vypočtená ke dni vzniku nároku na tento důchod se vždy zaokrouhluje zvlášť, což má význam zejména při zvyšování důchodů. Při úpravě důchodů pro souběh se pak vychází z již zaokrouhlených částek jednotlivých důchodů a výše důchodů po úpravě pro souběh se rovněž zaokrouhluje na celé koruny směrem nahoru.

6.5 Zvyšování důchodů

Kromě výše přiznaného důchodu je též potřeba zabývat se otázkou vývoje reálné hodnoty důchodu postupem času. Růst cen a mezd vede ke snižování reálné hodnoty důchodu a zároveň tedy i k poklesu životní úrovně důchodců. Prostředkem k tomu, aby k takovým situacím nedocházelo, je tak zhodnocování neboli valorizace důchodů. Cílem udržování reálné hodnoty důchodů je tedy zachování vztahu mezi životní úrovní poživatelů důchodů a životní úrovní obyvatelstva ekonomicky aktivního⁶⁴.

Pravidla pro zvyšování důchodů jsou stanovena v § 67 zákona o důchodovém pojištění. Podle těchto pravidel dochází ke zvyšování důchodů v pravidelných nebo

⁶³ § 59 odst. 2 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

⁶⁴ TRÖSTER, Petr. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepr. a aktual. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010. Kapitola XII., Důchodové pojištění. s. 249. ISBN 978-80-7400-322-6.

mimořádných termínech. Vyplácené důchody⁶⁵ se zvyšují v závislosti na růstu indexu spotřebitelských cen a na růstu mezd. V pravidelném termínu dochází ke zvýšení základní i procentní výměry vyplácených důchodů od splátky splatné v lednu, přičemž základní výměra důchodu se zvýší tak, aby její výše činila 9% průměrné mzdy, a takto vypočtená částka se zaokrouhlí na celé desetikoruny nahoru. Procentní výměra se zvýší o tolik procent (zaokrouhlených na jedno desetinné místo směrem nahoru), aby u průměrného starobního důchodu⁶⁶ úhrn částky zvýšení základní výměry a částky zvýšení procentní výměry důchodu odpovídal zvýšení průměrného starobního důchodu stanoveného ve výši růstu cen⁶⁷ a jedné třetiny růstu reálné mzdy (zaokrouhlené s přesností na jedno desetinné místo).

K mimořádnému zvyšování vyplácených důchodů dojde v případě, pokud v období pro zjišťování růstu cen dosáhl růst cen alespoň 5%. Ke zvýšení důchodů pak dojde od splátky důchodu splatné v pátém kalendářním měsíci následujícím po kalendářním měsíci, v němž růst cen dosáhl aspoň 5 %, a zvyšuje se pouze procentní výměra důchodů, a to o tolik procent, kolik činí růst cen v daném období. Mimořádné zvýšení důvodů tak funguje jako pojistka pro případ náhlých cenových výkyvů.

Zvýšení důchodů stanoví prováděcí právní předpis do 30. září kalendářního roku, který o jeden rok předchází kalendářnímu roku, do něhož spadá pravidelný termín zvýšení důchodů. V případě mimořádného zvýšení důchodů se toto zvýšení stanoví do 50 dnů od posledního dne kalendářního měsíce, v němž růst cen dosáhl alespoň 5%. Prováděcím právním předpisem se nově rozumí vyhláška Ministerstva práce a sociálních věcí, do roku 2011 byla výše důchodů upravována nařízením vlády, touto změnou se však po obsahové stránce prováděcího předpisu nezměnilo prakticky nic. Vyplácené důchody se zvyšují automaticky, tedy bez nutnosti podání žádosti. Poživatelé důchodů obdrží od plátce svého důchodu písemné oznámení o zvýšení důchodů.

⁶⁵ dle § 67 odst. 1 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, se vyplácenými důchody rozumí důchody přiznané ode dne, který spadá do období před kalendářním měsícem, do něhož spadá den, od něhož se důchody zvyšují

⁶⁶ dle § 67 odst. 11 zákona č. 155/1995 Sb, o důchodovém pojištění, se výše průměrného starobního důchodu zjišťuje podle údajů České správy sociálního zabezpečení jako průměrná výše všech starobních důchodů, které byly vyplaceny za poslední kalendářní měsíc období pro zjišťování růstu cen

⁶⁷ dle § 67 odst. 6 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, se růst cen stanoví jako procentní přírůstek indexu spotřebitelských cen v posledním měsíci období stanoveného pro zjišťování růstu cen oproti tomuto indexu v kalendářním měsíci, který bezprostředně předchází prvnímu kalendářnímu měsíci tohoto období s tím, že tento růst se stanoví se zaokrouhlením na jedno platné desetinné místo a podíl pro jeho stanovení činí vždy nejméně 1

Na závěr je třeba dodat, že dosáhl-li poživatel důchodu věku 100 let, zvyšuje se na základě ustanovení § 67a zákona o důchodovém pojištění automaticky od tohoto dne procentní výměra vypláceného důchodu o 2000 Kč měsíčně. V případě souběhu nároků na výplatu více důchodů se přednostně zvyšuje výměra starobního nebo invalidního důchodu.

7. Řízení o dávkách důchodového pojištění

V předchozích kapitolách byly podrobně popsány a rozebrány hmotněprávní podmínky pro vznik, trvání či zánik nároku na důchodové dávky, a proto je pro úplnost třeba zmínit též procesní stránku důchodového pojištění. Řízením ve věcech důchodového pojištění se rozumí především postup pojištěnců nebo dalších oprávněných osob a orgánů sociálního zabezpečení, v němž se posuzují nároky na dávky důchodového pojištění a na jejich výplatu, rozhoduje se o nich, případně se podávají námitky proti takovým rozhodnutím.

Organizace a řízení ve věcech důchodového pojištění je upravena zákonem č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, jehož ustanovení často odkazují také na úpravu v zákoně č. 500/2004 Sb., správním řádu.

7.1 Žádost o přiznání dávky

Zákon o organizaci a provádění sociálního zabezpečení stanoví, že řízení o přiznání dávky důchodového pojištění se zahajuje na základě písemné žádosti. Den, kdy se oprávněný poprvé obrátí na příslušný orgán s touto žádostí, se považuje za den uplatnění nároku na dávku a od tohoto okamžiku zákon nedovoluje, aby v téže věci probíhalo jiné řízení.

Žádosti o přiznání dávky se žadatelé sepisují na předepsaných tiskopisech okresní správy sociálního zabezpečení, jejichž místní příslušnost se řídí podle místa trvalého pobytu občana, popř. podle místa hlášeného pobytu v České republice, jde-li o cizince. Ustanovení § 82 odst. 2 zákona o organizaci a provádění sociálního zabezpečení rovněž umožňuje, aby žádost byla podána rodinnými příslušníky osoby, která vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nemůže podat žádost o dávku důchodového pojištění. Je však třeba předložit souhlas oprávněného s podáním žádosti o dávku a potvrzení lékaře, že dotčené osobě zdravotní stav pro svou závažnost neumožňuje žádost o dávku sepsat. Tento institut je poměrně specifický, nejedná se o zastupování podle správního řádu, protože rodinný příslušník jedná bez plné moci, nejedná se však ani o institut zákonného zastoupení, protože tento občan není omezen nebo zbaven způsobilosti k právním úkonům⁶⁸. Vznikne-li nárok na dávku

⁶⁸ GREGOROVÁ, Zdeňka; GALVAS, Milan. *Sociální zabezpečení*. 2. aktualiz. a dopl. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2005. Kapitola XI., Jednotlivé systémové součásti sociálního zabezpečení. s. 234. ISBN 80-7239-176-3.

důchodového pojištění během výkonu trestu odnětí svobody nebo výkonu zabezpečovací detence, je k sepsání žádosti příslušná věznice nebo ústav pro výkon zabezpečovací detence. Ty jsou pak povinny předložit žádost do 8 dnů ode dne sepsání místně příslušné okresní správě sociálního zabezpečení.

Žádost lze podat nejdříve 4 měsíce přede dnem, od kterého občan žádá přiznání důchodové dávky. Okresní správa sociálního zabezpečení (popř. věznice či ústav pro výkon zabezpečovací detence, jsou-li příslušné k sepsání žádosti) je povinna žádost o dávku sepsat, nemůže její sepsání odmítnout, i když má za to, že občan nesplňuje podmínky pro nárok na dávku důchodového pojištění nebo občan nedoložil žádost potřebnými doklady. Je-li pak zaměstnavatel žadatele vyzván okresní správou sociálního zabezpečení sepisující žádost o dávku důchodového pojištění, je povinen jí do 8 dnů písemně sdělit, zda provádí z příjmu žadatele srážky na základě nařízeného soudního nebo správního výkonu rozhodnutí, konkursu nebo dohody o srážkách z důchodu, zda trvá pracovněprávní vztah žadatele o starobní důchod ke dni, od něhož občan žádá o přiznání tohoto důchodu, a na jakou dobu byl tento vztah sjednán, a zda vyplácí náhradu mzdy, platu nebo odměny, případně snížený plat či odměnu v době prvních 14 dnů (v období od 1. 1. 2012 do 31. 12. 2013 prvních 21 dnů) dočasné pracovní neschopnosti nebo karantény⁶⁹.

Žádost o přiznání důchodové dávky je žadatel povinen podložit příslušnými doklady. Podává-li osoba žádost o dávku vdovského, vdoveckého nebo sirotčího důchodu a zemřelá osoba již byla poživitelem starobního či invalidního důchodu, je potřeba předložit občanský průkaz (u cizince pas nebo povolení k pobytu) žadatele, úmrtní list zemřelého, v případě žádosti o vdovský či vdovecký důchod též oddací list, a pokud vdova nejpozději do 12 měsíců od úmrtí manžela dosáhne vlastního důchodového věku ovlivněného výchovou dítěte (dětí), ale zároveň nedosáhne alespoň věku o 4 roky nižšího, než činí důchodový věk muže stejného data narození, je povinna předložit rovněž rodné listy dětí. V případě, že zemřelá osoba dosud nepobírala vlastní důchod, musí pozůstalá osoba navíc předložit ještě veškeré doklady týkající se zemřelé osoby, které se předkládají k žádosti o starobní, popř. invalidní důchod. Seznam potřebných dokumentů je uveden na webových stránkách České správy sociálního

⁶⁹ § 83 odst. 2 zákona č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení

zabezpečení⁷⁰.

Pro úplnost je třeba dodat, že ne všechna řízení v oblasti důchodového pojištění jsou zahajována na základě písemné žádosti. Z moci úřední (ex officio) i na návrh může být zahájeno řízení o změně poskytování nebo výše již přiznané dávky důchodového pojištění, jehož důsledkem je buď přiznání dříve odepřené dávky, její zvýšení, je-li neprávem vyplácena v nižší částce, nebo odnětí dávky, snížení její výše či zastavení její výplaty. Z moci úřední se dále zahajuje řízení ve věci vrácení přeplatku na dávce důchodového pojištění na základě odpovědnosti příjemce přeplacené dávky nebo zaměstnavatele. Plátce důchodu má vůči příjemci důchodu nárok na vrácení, popř. náhradu nesprávně vyplacené částky, pokud byl důchod vyplacen neprávem nebo ve vyšší částce, než ve které náležel, protože příjemce důchodu nesplnil některou jemu uloženou povinnost, přijal důchod nebo jeho část, ačkoliv musel předpokládat, že byl vyplacen neprávem nebo ve vyšší částce, než náležel, nebo vědomě jinak způsobil, že důchod nebo jeho část byl vyplácen neprávem nebo ve vyšší částce, než náležel⁷¹. Zásadně se z moci úřední zahajuje též řízení o přeměně invalidního důchodu na starobní důchod podle § 61a zákona o důchodovém pojištění.

7.2 Rozhodnutí

Cílem řízení o dávkách důchodového pojištění je vydání meritorního rozhodnutí, tedy rozhodnutí ve věci samé, které upravuje práva a povinnosti účastníků důchodového pojištění. Rozhodnutí se dle § 86 odst. 1 zákona o organizaci a provádění sociálního zabezpečení zásadně vydává písemně, a je-li při jeho vyhotovení použito automatizované výpočetní techniky, může být takové rozhodnutí vydáno v mezinárodní abecedě s předtištěným razítkem orgánu sociálního zabezpečení a jménem, příjmením a funkcí odpovědného zaměstnance. Písemné rozhodnutí se však nevydává v případě hromadného zvyšování vyplácených dávek, občan obdrží jen písemné oznámení o zvýšení dávky, a pouze tehdy, pokud s tímto postupem nesouhlasí, může podat do 60 dnů po splátce dávky, od které byla provedena změna její výše, orgánu sociálního zabezpečení, který oznámení zaslal, písemnou žádost o vydání rozhodnutí o zvýšení dávky. Takové rozhodnutí pak bude vydáno do 30 dnů od doručení žádosti.

Základním článkem řízení ve věcech důchodového pojištění je Česká správa

⁷⁰ <http://www.cssz.cz/cz/duchodove-pojisteni/davky/podani-zadosti-o-duchod.htm>

⁷¹ § 118a odst. 1 zákona č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení

sociálního zabezpečení, která rozhoduje v prvním stupni o dávkách důchodového pojištění. V případě osob ve služebním poměru o dávkách rozhoduje příslušné ministerstvo vnitra, obrany či spravedlnosti. Okresním správám sociálního zabezpečení jsou též svěřeny rozhodovací pravomoci, ty se však týkají pouze podkladových otázek pro poskytování důchodu. Rozhodnutí o přiznání dávky je Česká správa sociálního zabezpečení povinna vydat ve lhůtě 90 dnů ode dne zahájení řízení⁷². Zákon o organizaci a provádění sociálního zabezpečení v § 86 odst. 6 dále stanoví, že rozhodnutí musí obsahovat poučení o možnosti podat námitky, lhůtu pro podání námitek, od kterého dne se lhůta počítá, kdo o námitkách rozhoduje a u kterého orgánu se námitky podávají a kdy námitky nemají odkladný účinek. Ostatní náležitosti rozhodnutí zákon o organizaci a provádění sociálního zabezpečení výslovně neupravuje, lze tedy vycházet z toho, že by mělo obsahovat obecné náležitosti rozhodnutí stanovené v § 68 správního řádu.

Rozhodnutí nabývá právní moci, je-li oznámeno a nelze-li proti němu podat námitky.

7.3 Námitkové řízení

Ustanovení § 88 zákona o organizaci a provádění sociálního zabezpečení stanoví možnost proti rozhodnutí orgánu sociálního zabezpečení⁷³ ve věcech důchodového pojištění jako řádný opravný prostředek ve správním řízení podat písemné námitky do 30 dnů ode dne oznámení rozhodnutí účastníku řízení. Dřívější právní úprava nepřipouštěla proti rozhodnutí České správy sociálního zabezpečení ve správním řízení žádné řádné opravné prostředky, jedinou možností tak byl soudní přezkum rozhodnutí ve správním soudnictví. Zákonem č. 479/2008 Sb. bylo s účinností od 1. 1. 2010 toto dosavadní jednoinstanční řízení nahrazeno řízením dvojinstančním. Proti rozhodnutí orgánů sociálního zabezpečení ministerstev vnitra, spravedlnosti a obrany v důchodových věcech bylo možno podat řádný opravný prostředek i dříve⁷⁴.

Námitky se podávají u orgánu sociálního zabezpečení, který rozhodnutí vydal.

⁷² ustanovení § 71 odst. 3 písm. b) zákona č. 500/2004 Sb., správního řádu, o prodloužení lhůty o dobu nutnou k provedení dožádání, zpracování znaleckého posudku nebo k doručení písemnosti do ciziny, tím není dotčeno

⁷³ § 88 odst. 1 ve spojení s § 3 odst. 3 písm. b), d) až f) zákona č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, stanoví, že se jedná o rozhodnutí ČSSZ, Min. vnitra, Min. spravedlnosti, Min. obrany

⁷⁴ TRÖSTER, Petr. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepr. a aktual. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010. Kapitola XVI., Organizační uspořádání a řízení v soc. zabezpečení. s. 351. ISBN 978-80-7400-322-6.

Pokud rozhodnutí vydala Česká správa sociálního zabezpečení, je rovněž možné podat námitky u kterékoliv okresní správy sociálního zabezpečení, která je povinna námitky neprodleně postoupit České správě sociálního zabezpečení. V případě, že účastník řízení před uplynutím lhůty pro podání námitek požádá o předložení podkladů pro výpočet důchodu nebo pro vyčíslení přeplatku, který je povinen uhradit, počíná dnem, kdy mu tyto podklady byly doručeny, běžet nová lhůta k podání námitek. Námitky musí obsahovat stejné náležitosti, jaké stanoví správní řád v § 82 pro odvolání.

Orgán sociálního zabezpečení je povinen o námitkách rozhodnout ve lhůtách stanovených v § 71 správního řádu, které začínají běžet dnem doručení námitek orgánu sociálního zabezpečení. Orgán je tak povinen o námitkách rozhodnout bezodkladně, a není-li to možné, je povinen vydat rozhodnutí do 30 dnů od zahájení námitkového řízení, přičemž je možné lhůtu prodloužit o doby uvedené v § 71 odst. 3 písm. a) a b) správního řádu. Zákon o organizaci a provádění sociálního zabezpečení dále stanoví pro případ, kdy rozhodnutí o námitkách závisí na posouzení zdravotního stavu, že se tyto lhůty prodlužují o 60 dnů.

Orgán sociálního zabezpečení přezkoumává námitkou napadené rozhodnutí v plném rozsahu, není vázán podanými námitkami. Důvodem pro použití principu plné apelace je skutečnost, že i po pravomocně ukončeném řízení lze bez časového omezení zahájit a provést řízení o změně, odnětí dávky, zastavení její výplaty či snížení její výše, které může vést ke zhoršení situace dotčené osoby, ale stejně tak je možné, že důchodová dávka bude dodatečně přiznána nebo zvýšena, což povede ke stavu, který bude pro poživatele dávky příznivější⁷⁵.

Podání námitek zásadně nemá suspenzivní (odkladný) účinek, s výjimkou případu, kdy je podána námitka proti rozhodnutí orgánu sociálního zabezpečení o vrácení částek vyplacených neprávem nebo ve vyšší výši, než ve které náležely. V ostatních případech tak rozhodnutí orgánu sociálního zabezpečení, které není v právní moci, je předběžně vykonatelné. Vzhledem ke skutečnosti, že o námitkách rozhoduje orgán, který napadené rozhodnutí vydal, nemá podání námitek ani účinek devolutivní, který by vedl k přenesení funkční příslušnosti k rozhodnutí o námitkách na orgán vyššího stupně. Řízení o námitkách však musí být vedeno odděleně od rozhodování v prvním stupni, nemohou se na něm podílet ani v něm rozhodovat osoby, které se

⁷⁵ případy, které vedou ke změnám ve vyplácených dávkách, jsou uvedeny v § 56 zákona o důchodovém pojištění

účastnily řízení v prvním stupni.

Proti rozhodnutí o námitkách již není možné podat další námitky, a proto nabývá právní moci dnem oznámení. Vzhledem k tomu, že řízení o námitkách je řízením o řádném opravném prostředku, vyplývá z § 68 písm. a) zákona č. 150/2002 Sb., správního řádu soudního, nutnost vyčerpání tohoto opravného prostředku před tím, než může být podána správní žaloba na soudní přezkum rozhodnutí.

8. Důchodová reforma

V souvislosti s tématem této práce nelze opomenout problematiku, která je v současnosti hojně diskutována v politických kruzích, v médiích i mezi občany, protože se v budoucnu dotkne každého z nás. Důchodová reforma je průlomem do tradičního důchodového systému, který je založen na průběžném financování vyplácených důchodů, a přestože jsou chystané změny spojovány spíše se starobními důchody, dopad těchto změn zasáhne rovněž důchody pozůstalostní. Proto považuji za vhodné alespoň stručně nastínit koncepci důchodové reformy a důvody, které vedou k nutnosti jejího provedení.

Důchodový systém v České republice je v současné době založen téměř výhradně na průběžném financování, tzv. „pay as you go“, které představuje I. pilíř důchodového systému. Takový systém je dosti závislý na demografickém vývoji a pro zachování dlouhodobé stability je potřeba, aby se poměr mezi počtem přispěvatelů na důchodové pojištění a počtem důchodců nezhoršoval. V posledních desítkách let však dochází k výraznému poklesu porodnosti a zároveň se prodlužuje délka života, což vede ke zvyšování počtu osob v postproduktivním věku a poklesu počtu osob ve věku produktivním. Tento nepříznivý trend populační struktury obyvatelstva pak vede k tomu, že příjemců důchodových dávek postupně přibývá, ale zároveň ubývá osob, které systém financují odváděním pojistného. Současný systém proto není při nynějším nastavení dlouhodobě udržitelný a provedení změn v důchodovém systému je tak nevyhnutelné.

V návrhu penzijní reformy tvoří základ důchodového systému současné průběžně financované důchodové pojištění (I. pilíř), v jehož rámci však musí dojít k postupným parametrickým úpravám. To bude doplněno o II. pilíř, tzv. kapitalizační, který bude založen na dobrovolné účasti klienta ve fondovém penzijním spoření (tzv. opt-out) v podobě vyvedení 3% sociálního pojištění na soukromé individuální účty občanů vedené u penzijních společností. Podmínkou je však ještě dodatečná vlastní platba ve výši minimálně 2% ze základu pro výpočet odvodu na sociální pojištění. V rámci mezigenerační solidarity bude rovněž umožněno dobrovolné vyvedení částky o výši 1% mzdy potomků vůči svým rodičům, kteří jsou ve starobním důchodu. Vstup do dobrovolného fondového penzijního spoření bude umožněn osobám mladším 35 let, jejich rozhodnutí však bude nevratné, ze systému nebude možné již později vystoupit.

Osoby starší 35 let budou mít možnost se rozhodnout, zda využijí tento systém, v období od 1. 1. 2013 do 30. 6. 2013, a v tomto období jim také bude umožněn vstup do systému individuálních účtů. Tato úprava je zakotvena v zákoně č. 426/2011 Sb., o důchodovém spoření, který nabývá účinnosti dnem 1. 1. 2013.

Jak již bylo uvedeno výše, kromě zavedení II. pilíře je nutno provést parametrické úpravy také v základním systému důchodového pojištění. Ústavní soud shledal ve svém nálezu (nález Pl. ÚS 8/07, publikovaný pod č. 135/2010 Sb.) ustanovení § 15 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, které upravuje způsob stanovení výpočtového základu, z něhož se vypočítává procentní výměra důchodu, tedy i výši tzv. redukčních hranic, protiústavním. Podle názoru Ústavního soudu současná právní úprava a konstrukce důchodového systému dostatečně negarantuje ústavně zaručené právo na přiměřené hmotné zabezpečení podle čl. 30 odst. 1 Listiny základních práv a svobod a vede tak k nepřijatelné nerovnosti mezi jednotlivými skupinami pojištěnců. Ústavní soud tak poukázal na přílišnou míru solidarity v základním důchodovém pojištění a s účinností od 30. 9. 2011 uvedené ustanovení zrušil.

Tímto nálezem dal Ústavní soud prostor nejen pro úpravu parametrů, kterých se náleze přímo týká, ale též pro přijetí dalších opatření, která by zvýšila zásluhovost v základním důchodovém pojištění obecně a se zrušením § 15 přímo nesouvisejí. Novela byla provedena zákonem č. 220/2011 Sb., mezi nejvýznamnější změny zákona o důchodovém pojištění patří nová úprava pravidel pro určení výše redukčních hranic, která je stanovena jako určité procento z průměrné mzdy, a zavedení přechodného pětiletého období s určením výše redukčních hranic pro jednotlivé úseky tohoto období. Také výše základní výměry důchodů je s účinností od 1. 1. 2012 nově vázána na vývoj průměrné mzdy a činí 9% z této částky, což v roce 2012 odpovídá částce 2270 Kč. Dochází k postupnému prodlužování rozhodného období, z něhož se zjišťují příjmy pro výpočet důchodu, ze současného cílového stavu 30 roků na celoživotní a doba studia je nově považována za vyloučenou dobu, aby nedošlo k rozmělnění skutečně dosažených příjmů v rozhodném období. Pokračuje proces zvyšování důchodového věku i po dosažení důchodového věku 65 let a urychluje se proces sjednocování důchodového věku mužů a žen. Novela rovněž obsahuje nová pravidla pro zvyšování vyplácených důchodů, podoba této nové úpravy byla již podrobněji popsána v podkapitole 6.5 této

práce.

Z důvodu zaměření této práce nelze opomenout změny v úpravě pozůstalostních důchodů, které jsem sice zmínila u popisu jednotlivých dávek, ale pro ucelenější přehled považuji za vhodné uvést je souhrnně ještě jednou. Základní výměra vdovských, vdoveckých a sirotčích důchodů je stejně jako u důchodů přímých pevně vázána na průměrnou mzdu a činí 9% její výše. Při zániku nároku na vdovský (vdovecký) důchod z důvodu uzavření nového manželství již dále není vyplácena jednorázová částka, tzv. odbytné, ve výši dvanácti měsíčních splátek důchodu. Dochází také ke zkrácení lhůty pro opětovný vznik nároku na vdovský (vdovecký) důchod, pokud dojde znovu ke splnění zákonem stanovených podmínek, z pěti let na dva roky. Toto zkrácení se však dotkne pouze důchodů, na které vznikl nárok po 31. prosinci 2011.

V souvislosti se zavedením dobrovolného důchodového spoření je na závěr vhodné zmínit, jaký dopad toto opatření bude mít na pozůstalostní důchody. Předpokládá se, že účast ve II. pilíři bude mít přímý vliv pouze na výši starobního důchodu ze základního důchodového pojištění, výše ostatních důchodů nebude účastí ve II. pilíři ovlivněna. To znamená, že pozůstalostní důchody budou vypočteny stejně, jako kdyby pojištěnec nebyl účasten důchodového spoření. Zajímavá je však skutečnost, že účastník důchodového spoření bude mít na výběr ze základních čtyř možností – dle ustanovení § 18 zákona o důchodovém spoření bude totiž kromě sjednání doživotní výplaty starobního důchodu, která skončí úmrtím účastníka, nebo výplaty starobního důchodu na dobu 20 let, která skončí uplynutím 20 let od počátku výplaty, možné si sjednat také doživotní výplatu starobního důchodu s následnou výplatou pozůstalostního důchodu po dobu tří let ve stejné výši. V tomto případě tak dle § 19 odst. 2 zákona o důchodovém spoření po úmrtí účastníka důchodového spoření pokračuje výplata ve stejné výši osobě, kterou účastník určil ve smlouvě o pojištění důchodu. Nemusí jít tedy nutně o stejnou osobu, které náleží pozůstalostní důchod ze základního důchodového pojištění. Bude však možné určit pouze jednu osobu, kterou bude účastník oprávněn měnit. Čtvrtou možností je pak sjednání výplaty sirotčího důchodu na dobu pěti let. Na tento důchod bude mít nárok nezletilá osoba, která je dědicem po účastníkovi spoření a nedosáhla věku 18 let.

Nelze zpochybnit, že důchodová reforma je jedním z nejdůležitějších úkolů,

které je třeba uskutečnit. Současný systém byl nastaven před více než sto lety, tehdy se však doba pobírání důchodu počítala na roky, v současnosti se jedná o 20 i více let, poměr důchodců ve společnosti se stále zvyšuje, zatímco poměr ekonomicky aktivních osob klesá, proto již není dále možné systém průběžného modelu udržet. Stejný trend lze pozorovat i ve většině vyspělých států Evropy, které se rovněž snaží přizpůsobit svůj systém důchodového zabezpečení těmto změnám, ať už postupným zvyšováním věku odchodu do důchodu, nebo vyšší penalizací za každý rok předčasného důchodu. Česká republika je navíc v současnosti jednou z mála postkomunistických zemí, která dosud nezavedla II. pilíř založený na penzijním spoření. Základním úkolem každého demokratického státu je zajistit prosperitu budoucím generacím, a má-li i v budoucnosti být zaručeno jedno ze základních lidských práv, tedy právo na důstojné a přiměřené zabezpečení ve stáří, je přeorganizování celého důchodového systému pravděpodobně jedinou nevyhnutelnou možností⁷⁶.

⁷⁶ <http://socialniporadce.mpsv.cz/cs/164>

9. Právní úprava pozůstalostních důchodů v Německu

V předchozích kapitolách této práce jsem se věnovala podrobnému rozboru právní úpravy pozůstalostních důchodů v České republice. Považuji proto za vhodné se na závěr pro zajímavost zmínit o podobě důchodů pozůstalých v zahraniční právní úpravě a upozornit na odlišnosti od české úpravy. Zvolila jsem Spolkovou republiku Německo, jelikož se jedná o zemi nám blízkou a zemi, jejíž legislativa je na vysoké úrovni, a proto slouží i jako inspirace ostatním zemím. Tím spíše mě zajímalo, zda je úprava pozůstalostních důchodů v Německu výrazně odlišná.

Kořeny současné podoby pozůstalostních důchodů v Německu sahají do 1. ledna 2002, kdy nabyl účinnosti zákon z 31. března 2001, který sloužil k doplnění zákona o reformě zákonného důchodového pojištění a k podpoře kapitálového penzijního spoření (Altersvermögensergänzungsgesetz – AVmEG) a jímž došlo k výrazným změnám v důchodovém systému. Staré předpisy o pozůstalostních důchodech však nadále platí pro manželské páry, které uzavřely sňatek před 1. lednem 2002, jestliže k tomuto datu starší z partnerů dovršil alespoň 40. rok věku⁷⁷.

Výčet pozůstalostních důchodů zahrnuje stejně jako v České republice důchod vdovský, vdovecký, sirotčí, ale navíc ještě zvláštní typ – výchovné. Kromě výchovného jsou všechny důchody vypláceny z pojistného odvedeného zemřelou osobou a ostatní příjmy získané pozůstalou osobou mají vliv na výši vypláceného důchodu.

9.1 Vdovský a vdovecký důchod

Na vdovský či vdovecký důchod mají nárok stejně jako v České republice pozůstalá manželka/pozůstalý manžel, nikoli tedy druh a družka zemřelého. Od 1. 1. 2005 jsou však na rozdíl od české právní úpravy přiznány stejné nároky také registrovaným partnerům. Vznik nároku na vdovský/vdovecký důchod je vázán na splnění několika podmínek. Kromě základní podmínky, jíž je úmrtí manžela či registrovaného partnera, je potřeba, aby zemřelý splnil alespoň 5 let minimální doby pojištění. Tato doba se považuje za předčasně splněnou, jestliže zemřel v důsledku pracovního úrazu, a pokud zemřelý již sám pobíral důchod, považuje se lhůta bez dalšího za splněnou. Manželství nebo registrované partnerství muselo existovat v den smrti a muselo trvat alespoň jeden rok, přičemž tato minimální doba trvání nemusí být

⁷⁷ <http://www.rententips.de/rententips/grv/td/index.php>

splněna, jestliže je zřejmé, že nebylo při uzavření manželství jediným cílem získat následně nárok na pozůstalostní důchod. Nárok nevznikne, pokud předtím došlo k oddělení důchodů (tzv. Rentensplitting). Jedná se o dobrovolnou možnost manželů či registrovaných partnerů, aby jejich nároky na příjmy byly odděleny, aniž dojde k zániku manželství či partnerství.

Po splnění těchto základních podmínek vzniká bez dalšího nárok na tzv. „malý“ vdovský/vdovecký důchod, jehož výše činí 25% důchodu zemřelého a je vyplácen po dobu dvou let. Na tzv. „velký“ vdovský/vdovecký důchod, který je vyplácen ve výši 55% důchodu zemřelého, nárok vznikne jen tehdy, jestliže pozůstalá osoba splňuje některou z dalších podmínek, a to dovršení 45. roku věku (od roku 2012 má postupně dojít ke zvýšení této hranice až na 47 let), invalidita nebo výchova dítěte mladšího 18 let. Jestliže osoba nedovršila 45 let věku, musí se jednat o výchovu dítěte vlastního nebo dítěte zemřelého partnera. Na roveň těmto dětem jsou pak postaveny děti nevlastní a děti v pěstounské péči přijaté do domácnosti, popř. vnoučata či sourozenci, byli-li přijati do domácnosti nebo v ní převážně vychováváni. Výjimečně může nárok na „velký“ důchod přetrvat i po dosažení zletilosti dítěte, avšak jen tehdy, jedná-li se o výchovu dítěte postiženého, které je závislé na péči jiného⁷⁸.

Nárok na vdovský a vdovecký důchod zaniká vstupem do nového manželství ke konci měsíce, v němž došlo k jeho uzavření. V takovém případě náleží pozůstalé osobě odbytné ve výši 24 měsíčních splátek „velkého“ důchodu, pobírá-li „malý“ důchod, jsou jí vyplaceny pouze zbývající nevyplacené částky do konce pobírání důchodu. Zajímavostí však je, že nárok, který tímto způsobem zanikl, může znovu vzniknout, bylo-li nové manželství ukončeno nebo prohlášeno za neplatné (tzv. „důchod po předminulém manželovi“).

9.2 Sirotčí důchod

Nárok na sirotčí důchod vzniká v důsledku úmrtí rodiče, jestliže rodič splnil alespoň minimální dobu pojištění 5 let nebo zemřel v důsledku pracovního úrazu nebo mu byl již vyplácen důchod. Jestliže je naživu osoba, která je povinna dítě vychovávat a živit (druhý vlastní rodič, adoptivní rodič, rodič nemanželského dítěte), jedná se o jednostranného sirotka a sirotčí důchod náleží ve výši 10% důchodu zemřelého rodiče.

⁷⁸ § 46 Sozialgesetzbuch VI

Oboustranný sirotek má nárok na sirotčí důchod ve výši 20% jednoho z důchodů zemřelých rodičů.

Kromě vlastních a adoptovaných dětí může nárok vzniknout také dětem nevlastním, které manžel zemřelého přivedl do manželství, dále dětem v pěstounské péči zemřelého, pokud byly přijaty do jeho domácnosti, a vnukům nebo sourozencům zemřelého, pokud byli přijati do jeho domácnosti nebo pokud se zemřelý převážně finančně podílel na jejich výchově.

Nárok na sirotčí důchod obecně trvá do dovršení 18. roku věku, do té doby se výše důchodu nesnižuje, ani když je dítě samo výdělečně činné. Po dovršení 18. roku věku, nejpozději však do 27. roku věku, nárok trvá po dobu, po kterou se dítě soustavně studiem připravuje na výkon budoucího zaměstnání, sirotčí důchod náleží i v období mezi dvěma úseky studia, jestliže navazující studium začne nejpozději 1. den pátého kalendářního měsíce následujícího po měsíci, v němž předchozí studium skončilo. Nárok může výjimečně přetrvat i po dosažení 27. roku věku, ale jen tehdy, pokud dítě stále studuje a z důvodu jeho nástupu do zákonem uložené vojenské nebo civilní služby nebo podobné služby bylo jeho studium přerušeno nebo prodlouženo. Doba vyplácení se pak prodlužuje o dobu dané služby. Do dovršení 27. roku věku také trvá nárok dětem, které jsou z důvodu tělesného nebo duševního postižení neschopny být výdělečně činné⁷⁹.

Stejně jako v české právní úpravě nárok nezaniká uzavřením manželství. Nárok však nemůže vzniknout sirotkovi, který úmyslně zavinil smrt rodiče.

9.3 Výchovné

Výchovné je zvláštním typem pozůstalostního důchodu, který je vyplácen z pojištění pozůstalé osoby, nikoli z pojištění zemřelého. Nárok na něj vzniká rozvedeným osobám, jejichž bývalý manžel zemřel, pokud vychovávají vlastní dítě mladší 18 let (nemusí být dítětem zemřelého), znovu se nevdaly a samy splnily alespoň 5 let potřebné doby pojištění⁸⁰. I tehdy, pokud osoba splňuje všechny podmínky, nárok vždy trvá jen do doby, dokud nevznikne nárok na běžný starobní důchod.

⁷⁹ § 48 Sozialgesetzbuch VI

⁸⁰ § 47 Sozialgesetzbuch VI

9.4 Řízení ve věcech důchodového pojištění

Stejně jako v České republice je i v Německu důchodové řízení zásadně zahajováno jen na základě žádosti. Ta se podává u odpovědného orgánu důchodového pojištění, ale bude přijata i u jakékoli obce či orgánu veřejné moci, který jedná v zastoupení SRN. V případě vdovských a vdoveckých důchodů platí výjimka – pokud byl zemřelý již sám poživitelem důchodu, může pozůstalá osoba u příslušného oddělení důchodů na poště požádat o vyplacení zálohy na vdovský/vdovecký důchod (tzv. Sterbevierteljahr). Tato žádost o vyplacení zálohy má pak stejný účinek jako podání běžné žádosti o pozůstalostní důchod⁸¹.

Důchod náleží od kalendářního měsíce, od jehož počátku byly splněny podmínky nároku na takový důchod, od okamžiku smrti náleží v případě, že pojištěnec v měsíci, kdy zemřel, sám neobdržel svůj důchod. Důchod však nebude vyplacen za dobu delší než 12 měsíců před podáním žádosti, i kdyby podmínky byly splněny již dříve⁸².

⁸¹ § 115 odst. 1, 2 Sozialgesetzbuch VI

⁸² § 99 odst. 2 Sozialgesetzbuch VI

Závěr

Ve své diplomové práci jsem se pokusila vytvořit ucelený přehled o problematice pozůstalostních důchodů v České republice, popsat její historický vývoj, podrobně rozebrat současnou úpravu po hmotněprávní i procesněprávní stránce a na závěr upozornit v souvislosti s důchodovou reformou na nedávné změny v právní úpravě a nastítnit předpokládaný vývoj této problematiky do budoucna. Snažila jsem se splnit všechny své cíle vytyčené v úvodu této práce.

Během zpracovávání tématu jsem vycházela kromě právních předpisů také z literatury, která se této oblasti dotýká, nesetkala jsem se však s publikací, která by výslovně byla zaměřena na problematiku pozůstalostních důchodů. Významnějším zdrojem poznání tak pro mě byly spíše brožury České správy sociálního zabezpečení a Ministerstva práce a sociálních věcí a články na webových stránkách těchto dvou institucí. Ty však vzhledem ke svému poměrně malému rozsahu také zcela neodpovídaly rozsáhlosti mého tématu.

Již v průběhu 90. let se začalo hovořit o nutnosti provedení důchodové reformy a začaly se plánovat její první kroky. Zákon o důchodovém pojištění z této koncepce od počátku vycházel, což se projevilo např. novým vymezením osobního a věcného rozsahu, stanovením nových podmínek pro vznik nároku na důchodové dávky, postupným zvyšováním důchodového věku a jeho postupným sblížováním u žen a mužů, pro zachování reálné hodnoty důchodů bylo také zavedeno jejich pravidelné zvyšování v závislosti na růstu mezd. Ve srovnání s předchozí úpravou obsaženou v zákoně č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, je nyní okruh vyplácených důchodových dávek užší, další změnou oproti dřívějším úpravám je také to, že se zákon zabývá jen důchodovou problematikou a neupravuje ostatní oblasti práva sociálního zabezpečení. Od vydání zákona o důchodovém pojištění došlo postupně k několika změnám, v rámci reformy veřejných rozpočtů došlo k úpravám na straně příjmů (v zákoně č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti) i výdajů systému (v zákoně o důchodovém pojištění). Zákon je tak postupně čím dál více přizpůsobován současným podmínkám takovým způsobem, aby systém důchodového pojištění byl i nadále finančně udržitelný, ale aby zároveň zachoval určité jistoty pro osoby, které se nemohou bez vlastní viny z důvodu nepříznivé životní situace zabezpečit samy.

Domnívám se, že lze však v zákonné úpravě důchodového pojištění stále nalézt určité nedostatky, na které bych ráda upozornila. Problém financování důchodového systému samozřejmě nemůže být zcela vyřešen dílčími novelami zákona o důchodovém pojištění. Neustálé prodlužování věkové hranice pro odchod do důchodu či prodlužování potřebné doby pojištění nemůže pokračovat donekonečna. Stejně tak v oblasti pozůstalostních důchodů může zkrácení lhůt pro opětovný vznik nároku na důchodové dávky či zrušení některých jednorázových dávek (např. odbytného) důchodovému systému mírně odlehčit, avšak nepovede k odstranění nadměrné finanční zátěže, kterou systém důchodového pojištění v současnosti pro Českou republiku představuje. Zavedení II. důchodového pilíře spočívajícího v dobrovolném individuálním důchodovém spoření a financovaného z kapitálových fondů, k němuž by mělo dojít od 1. 1. 2013, by tak mohlo být řešením současné nepříznivé finanční situace. Otázkou však je, zda v současné době, kdy jsou občané České republiky čím dál více finančně zatěžováni, ať už zvyšováním daní či zaváděním nových poplatků, budou mít dostatečnou motivaci vynaložit dobrovolně další prostředky a zabezpečit se pro stáří. Současný I. pilíř důchodového pojištění sice zůstane zachován, ale důchody z něj vyplácené budou výrazně nižší než dnes, a proto bez účasti pojištěnce ve II. pilíři pravděpodobně nebudou stačit ani na krytí základních životních potřeb, což povede k nárůstu počtu osob žijících v chudobě a přinese další problémy. Problém vidím nejen v tom, že individuální důchodové spoření u nás nemá tradici a že proto občané možná nebudou mít snahu se ho účastnit, ale mnoho lidí může odradit také ustanovení o tom, že po vstupu do systému důchodového spoření jim už nikdy nebude umožněno z něj vystoupit. Týká se to především osob starších 35 let, které se během prvního pololetí roku 2013 budou muset rozhodnout, zda se důchodového spoření budou doživotně účastnit, či nikoliv. Nikdo nemůže dopředu odhadnout, jaké nepříznivé události ho v životě čekají a zda bude schopen i v budoucnu dostát svým závazkům, proto považuji nemožnost vystoupení ze systému důchodového spoření za dosti problematickou a pro mnohé osoby možná též odrazující.

Z formálního hlediska nepovažuji za příliš vhodné, že problematika důchodového pojištění je v právní úpravě roztržena do několika zákonů. Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, upravuje tuto problematiku především z hmotněprávního hlediska, zatímco řízení ve věcech důchodového pojištění je

obsaženo v zákoně č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, který však upravuje i řízení v jiných oblastech sociálního zabezpečení a důchodové pojištění v něm tvoří jen jednu z částí. Totéž platí pro pojistné odváděné do důchodového systému, jehož právní úprava je obsažena v zákoně č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti. Přestože systematika těchto zákonů má také své opodstatnění (shrnutí řízení ve věcech sociálního zabezpečení do jednoho zákona, shrnutí veškerého pojistného do jednoho zákona), považovala bych za vhodnější, aby zákon o důchodovém pojištění upravoval oblast důchodového pojištění komplexněji. Důvodem je především to, že některá ustanovení jsou svým obsahem na pomezí dvou z těchto zákonů a není snadné jednoznačně rozhodnout, ve kterém z nich by měla být obsažena. Jak jsem již zmínila výše, zákon o důchodovém pojištění se věnuje spíše hmotněprávní úpravě důchodového pojištění, proto mi připadá poněkud nelogické, že v hlavě šesté, která obsahuje společná ustanovení o důchodech, je zařazen díl pátý, upravující vyplácení důchodů. Myslím si, že vyplácení důchodů lze nepochybně zařadit do oblasti organizace a provádění sociálního zabezpečení, a proto nerozumím tomu, proč tato ustanovení nejsou obsažena v zákoně č. 582/1991 Sb.

Vzhledem k zaměření této práce bych však měla především zhodnotit právní úpravu důchodů pozůstalých a prezentovat názory, ke kterým jsem po bližším seznámení s touto problematikou došla. Mohu říci, že až na jistou roztříštěnost, ke které jsem se vyjádřila v předchozím odstavci, je právní úprava pozůstalostních důchodů poměrně srozumitelná, podmínky vzniku, zániku a trvání nároku jsou stanoveny odpovídajícím způsobem. Za velmi komplikovanou však považuji složitou konstrukci výpočtu výše důchodových dávek. Žadatel o dávku sice není povinen při uplatnění nároku výši svého důchodu sám vypočítat, ale domnívám se, že by měl být alespoň schopen si utvořit představu o výši dávky, která mu má být přiznána. Vzhledem ke značné složitosti dané právní úpravy se však běžný občan dle mého názoru nemůže v této problematice orientovat.

Co se týče možného budoucího vývoje, nelze vzhledem k současné situaci, kdy přetrvává spíše snaha výši a rozsah dávek omezovat, očekávat, že by se okruh pozůstalostních dávek rozšířil, ať již z věcného či osobního hlediska. V případě vdovských a vdoveckých důchodů je však třeba zamyslet se nad otázkou, zda je doba

jednoho roku bezpodmínečného nároku dostačující. Troufám si tvrdit, že dostatečná je, obzvláště jedná-li se o ženu mladou, bezdětnou a práceschopnou. Podmínky pro následné trvání nároku jsou pak stanoveny taxativně a dá se říci, že zahrnují většinu situací, kdy pozůstalá manželka (manžel) není schopna ztrátu příjmu zemřelého nahradit vlastní prací. Lze namítat, že by bylo místo taxativně stanovených podmínek vhodnější hodnotit každý případ podle individuálních potřeb pozůstalé osoby, ale to by z praktického hlediska pravděpodobně nebylo možné vzhledem k tomu, jak jsou již dnes orgány sociálního zabezpečení přetížené.

Nárok na vdovský a vdovecký důchod je na rozdíl od některých předchozích úprav přísně vázán na existenci manželství v době úmrtí, nevznikne tedy ženě rozvedené, přestože vychovává společné děti a zemřelý manžel jí byl povinen poskytovat výživné. Naopak nárok vznikne ženě, která sice byla za zemřelého vdaná, ale před dnem úmrtí s ním již několik let nežila a kromě formálního trvání manželství ji s ním již nic nepojilo, nebo ženě, která byla za zemřelého vdaná jen krátce. Je otázkou, jak by bylo vhodné tento problém řešit. Možností je buď zavedení nové pozůstalostní dávky, která by náležela rozvedeným manželkám a manželům, nebo úprava podmínek stávajících pozůstalostních důchodů. Vzhledem k probíhající důchodové reformě však není možné uvažovat o dalším rozšiřování nároků na pozůstalostní důchody, zavedení nových dávek by rovněž mohlo vést k narušení dosavadního systému. Vhodnější by tak bylo spíše změnit celkový charakter a strukturu pozůstalostních dávek. V souvislosti s tím je třeba zmínit tzv. „dílčení“ vdovských a vdoveckých důchodů, které by více odpovídalo individuálním potřebám pozůstalých. Při stanovení podmínek nároku na vdovský či vdovecký důchod by byly především zohledněny skutečnosti, jako je úbytek příjmů, péče o pozůstalé dítě, existence invalidity či délka trvání manželství. Taková úprava by více zohledňovala potřeby rozvedené osoby v případě úmrtí bývalého manžela a za splnění určitých podmínek by i jí mohl být přiznán nárok na vdovský či vdovecký důchod⁸³. Opět je však třeba upozornit na to, že se jedná o postup, který by byl pro orgány sociálního zabezpečení mimořádně časově i organizačně náročný, a nelze proto očekávat v blízké době jeho realizaci.

V případech sirotčích důchodů považuji za poněkud problematické ustanovení, že nárok vznikne pouze tehdy, byla-li zemřelá osoba poživitelem starobního či invalidního

⁸³ <http://www.mpsv.cz/cs/5404>

důchodu nebo by měla nárok na jeden z těchto důchodů. Pokud zemřelá osoba tyto podmínky nesplňuje, osiřelému dítěti nárok vůbec nevznikne. V důvodové zprávě k zákonu č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, je uvedeno, že sirotci, jimž nevznikne nárok na sirotčí důchod, budou zabezpečeni dávkami státní sociální podpory a sociální péče. Vznik nároku na tyto dávky je však vázán na řadu dalších podmínek, které mohou vést k jeho nepřiznání, výše těchto dávek je navíc zpravidla nižší než výše sirotčích důchodů. Jedná se sice o logický důsledek přechodu ze systému zabezpečovacího na systém pojišťovací, domnívám se však, že v případě osiřelých nezaopatřených dětí by zákon měl použít poněkud mírnější úpravu. Základním účelem sirotčích důchodů je částečná kompenzace ztráty příjmu zemřelého rodiče, k této ztrátě však dochází v případě každého nezaopatřeného dítěte. Možným řešením by tak mohlo být zavedení nové dávky, která by náležela sirotkům, jimž nevznikl z výše uvedených důvodů nárok na sirotčí důchod, přičemž tato dávka by byla nároková a byla by garantována alespoň v určité minimální výši. Druhou možností je pak návrat ke starší právní úpravě obsažené v zákoně č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, která přiznávala nárok na sirotčí důchod každému nezaopatřenému osiřelému dítěti a pouze výše důchodu byla odvozena od výše (případného) důchodu zemřelého, přičemž byla stanovena určitá minimální výše sirotčího důchodu, která dle § 50 odst. 2 tohoto zákona činila u jednostranně osiřelého dítěte 400 Kčs a u oboustranně osiřelého dítěte 600 Kčs měsíčně.

Na závěr bych se ráda vyjádřila k průběhu řízení o důchodových dávkách. Jsem přesvědčena, že mnoho lidí, kterým zemře blízká osoba, nemá vůbec představu o tom, zda na nějakou dávku pozůstalostního důchodu mají nárok. Stejně tak osoby, které dávky již pobírají, se často v této problematice neorientují, nevědí, že mají oznamovací povinnost apod. Vzhledem k tomu, že se již z povahy pozůstalostních důchodů jedná obvykle o osoby staršího věku nebo naopak o děti a mládež, považovala bych za vhodné, aby Česká správa sociálního zabezpečení při provádění důchodového řízení tyto osoby informovala o jejich právech a povinnostech srozumitelnějším a jasnějším způsobem namísto pouhého citování zákona či odkazu na zákonná ustanovení, která pro osoby neznalé práva mohou být nepřehledná či matoucí. Dlouhodobým problémem je také značná vytíženost orgánů sociálního zabezpečení. Na rozdíl od starobního důchodu, o jehož výplatu je možno požádat s předstihem, protože se jedná o dávku

v zásadě předvídatelnou, o dávky pozůstalostní osoba žádá až v okamžiku, kdy se ocitne v nepříznivé životní a finanční situaci z důvodu ztráty příjmu zemřelého. Zákon stanoví České správě sociálního zabezpečení devadesátidenní lhůtu pro rozhodnutí o podané žádosti, osobně jsem se však setkala s tím, že tato lhůta byla o více než měsíc překročena a v této lhůtě nebyla vyplacena ani záloha, o niž bylo v rámci žádosti požádáno pro překlenutí období, než Česká správa sociálního zabezpečení o žádosti rozhodne. Přestože byl vznesen dotaz na Českou správu sociálního zabezpečení a byla podána upomínka u okresní správy sociálního zabezpečení, nikdo nebyl schopen podat relevantní informace o tom, v jaké fázi se žádost nachází a jaké jsou vyhlídky ohledně jejího vyřízení. Myslím si proto, že je potřebné, aby do budoucna došlo ke zlepšení a urychlení komunikace mezi jednotlivými úřady. Je pochopitelné, že Česká správa sociálního zabezpečení je přetížena prací vzhledem k tomu, že spravuje všechny důchody v České republice, bylo by však možná vhodnější některé pravomoci převést na nižší články systému, tedy okresní správy sociálního zabezpečení, což by mohlo vést k urychlení celého procesu.

Věřím, že jsem v této diplomové práci popsala všechny důležité instituty vztahující se k pozůstalostním důchodům, uvedla jsem je do vzájemných souvislostí a podala tak ucelený a přehledný výklad. Téma pozůstalostních důchodů je dle mého názoru aktuální v každé době, protože se může dotknout každého z nás.

Seznam použité literatury a pramenů

Zákony a judikatura

Zákon č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří.

Zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění.

Zákon č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení.

Zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení.

Zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení.

Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění.

Zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení.

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině.

Zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách.

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

Zákon č. 500/2004 Sb., správní řád.

Zákon č. 426/2011 Sb., o penzijním spoření.

Zákon č. 220/2011 Sb., kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony.

Sozialgesetzbuch, sechstes Buch (VI) – Gesetzliche Rentenversicherung.

Nález Pl. ÚS 8/07, č. 135/2010 Sb. (zrušení redukčních hranic pro výpočet důchodu).

Nejvyšší správní soud ČR sp. zn. 3 Ads 76/2005.

Učebnice a monografie

ČERNÁ, Jana; TRINNEROVÁ, Dagmar; VACÍK, Antonín. *Právo sociálního zabezpečení*. 2. rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.

GREGOROVÁ, Zdeňka; GALVAS, Milan. *Sociální zabezpečení*. 2. aktualiz. a dopl. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2005.

PŘIB, Jan; VOŘÍŠEK, Vladimír. *Důchodové předpisy s komentářem*. 5. vyd. Olomouc: ANAG, 2007.

PŘIB, Jan; VOŘÍŠEK, Vladimír. *Důchodové pojištění v České republice*. Olomouc: ANAG, 1999.

TOMEŠ, Igor. *Právo sociálního zabezpečení*. 2. vyd. Praha: Všehrd, 1998.

TRÖSTER, Petr. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepr. a aktual. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010.

Internetové zdroje

www.mpsv.cz

www.cssz.cz

www.portal.gov.cz

www.sozialgesetzbuch-sgb.de

www.rententips.de

Sborníky a časopisy

80 let sociálního pojištění: sborník České správy sociálního zabezpečení. Praha, 2004.

BISKUP, Jiří. *Úmrtí živitele rodiny byla vždy náročná sociální událost*. Noviny Práce a sociální politika č. 5/2008.

PELIKÁNOVÁ, Helena; LANG, Roman. *Pozůstalostní důchody: nyní a v roce 2012*. Časopis Národní pojištění č. 12/2011.

Ostatní

Důvodová zpráva k zákonu č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění.

MPSV. Hlavní principy pokračování důchodové reformy: Předkládací zpráva, 2011.

MPSV. Co jste možná nevěděli o důchodové reformě. 2011.

Přílohy

Příloha č. 1: Počet přiznaných důchodů v roce 2010 podle druhu důchodu, pohlaví a krácení pro souběh.

Důchody	Muži			Ženy			Celkem		
	celkem	nekrácené	krácené	celkem	nekrácené	krácené	celkem	nekrácené	krácené
Starobní	54 749	54 745	4	52 769	52 525	244	107 518	107 270	248
z toho									
k věkové hranici	29 603	29 601	2	28 288	28 200	88	57 891	57 801	90
odložený odchod	5 022	5 022		6 863	6 850	13	11 885	11 872	13
po invalidním	4 427	4 426	1	3 227	3 145	82	7 654	7 571	83
po věkové hranici celkem	39 052	39 049	3	38 378	38 195	183	77 430	77 244	186
předčasné	1	1					1	1	
dočasné									
trvalé	15 696	15 695	1	14 391	14 330	61	30 087	30 025	62
předčasné celkem	15 697	15 696	1	14 391	14 330	61	30 088	30 026	62
Poměrné starobní	19	19		16	16		35	35	
Starobní + poměrné starobní	54 768	54 764	4	52 785	52 541	244	107 553	107 305	248
Invalidní třetího stupně	6 226	6 226		4 262	4 261	1	10 488	10 487	1
z toho									
z mládí	303	303		206	206		509	509	
ostatní	5 923	5 923		4 056	4 055	1	9 979	9 978	1
Invalidní druhého stupně	2 995	2 994	1	2 018	2 002	16	5 013	4 996	17
Invalidní prvního stupně	6 650	6 628	22	5 964	5 874	90	12 614	12 502	112
Invalidní celkem	15 871	15 848	23	12 244	12 137	107	28 115	27 985	130
Vdovské a vdovecké	9 209	1 651	7 558	27 718	6 478	21 240	36 927	8 129	28 798
Sirotčí	2 181	2 181		2 322	2 322		4 503	4 503	
ÚH RNEM	82 029	74 444	7 585	95 069	73 478	21 591	177 098	147 922	29 176

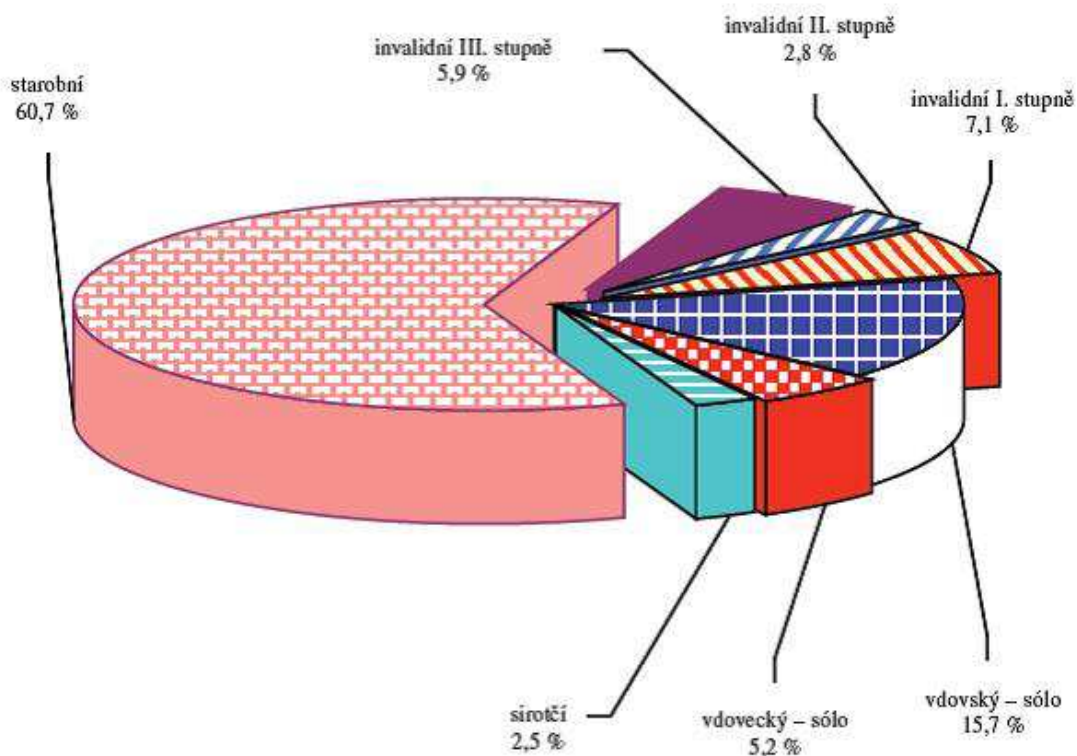
Zdroj: Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2010, MPSV

Příloha č. 2: Průměrná výše přiznaných důchodů v roce 2010 podle druhu důchodu, pohlaví a krácení pro souběh.

Důchody	Muži			Ženy			Celkem		
	celkem	nekrácené	krácené	celkem	nekrácené	krácené	celkem	nekrácené	krácené
Starobní	12 078	12 078	3 699	10 399	10 436	2 454	11 254	11 274	2 474
z toho									
k věkové hranici	12 403	12 403	1 231	10 561	10 588	2 063	11 503	11 518	2 044
odložený odchod	15 693	15 693		13 850	13 869	3 412	14 629	14 641	3 412
po invalidním	10 802	10 801	11 949	8 751	8 895	3 237	9 937	10 009	3 342
po věkové hranici celkem	12 644	12 645	4 803	10 997	11 037	2 685	11 828	11 850	2 719
předčasné	12 588	12 588					12 588	12 588	
dočasné									
trvalé	10 668	10 668	385	8 805	8 835	1 762	9 777	9 793	1 740
předčasné celkem	10 668	10 668	385	8 805	8 835	1 762	9 777	9 793	1 740
Poměrné starobní	5 220	5 220		3 202	3 202		4 297	4 297	
Starobní + poměrné starobní	12 075	12 076	3 699	10 397	10 434	2 454	11 252	11 272	2 474
Invalidní třetího stupně	10 858	10 858		9 930	9 933	401	10 481	10 482	401
z toho									
z mládí	8 698	8 698		8 706	8 706		8 702	8 702	
ostatní	10 968	10 968		9 992	9 995	401	10 572	10 573	401
Invalidní druhého stupně	6 589	6 591	1 740	6 069	6 103	1 821	6 380	6 396	1 816
Invalidní prvního stupně	5 257	5 269	1 567	4 802	4 854	1 352	5 042	5 074	1 394
Invalidní celkem	7 706	7 714	1 575	6 796	6 843	1 413	7 309	7 337	1 442
Vdovské a vdovecké	2 440	6 008	1 661	3 303	6 920	2 200	3 088	6 735	2 059
Sirotčí	5 555	5 555		5 581	5 581		5 568	5 568	
ÚH RNEM	9 975	10 822	1 662	7 747	9 378	2 199	8 779	10 104	2 059

Zdroj: Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2010, MPSV

Příloha č. 3: Struktura přiznaných důchodů v roce 2010.

Zdroj: Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2010, MPSV

Příloha č. 4: Počet příjemců pozůstalostních důchodů a průměrná výše jejich důchodů vyplácených za prosinec v letech 2005 – 2010.

Druh důchodu	Počet důchodců						Průměrná měsíční výše důchodu v Kč					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Vdovský sólo	60 632	57 411	54 195	51 507	49 281	46 711	5 143	5 385	5 705	6 407	6 567	6 575
resp. v souběhu	623 573	626 390	627 960	629 035	628 485	627 674	8 647	9 183	9 837	10 726	11 148	11 202
vdovecký celkem	684 205	683 801	682 155	680 542	677 766	674 385	8 336	8 864	9 509	10 399	10 815	10 881
Sirotčí	52 543	50 968	49 415	47 754	46 798	46 021	3 780	3 998	4 278	4 989	5 145	5 194
Úhrnem ^{*)}	2 645 100	2 683 784	2 719 161	2 754 011	2 790 391	2 819 093	7 570	8 010	8 560	9 424	9 803	9 884

Zdroj: Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2010, MPSV

Resumé – český jazyk

Důchody pozůstalých

Ve své diplomové práci jsem se zabývala problematikou pozůstalostních důchodů, jelikož se jedná o téma, které je aktuální v každé době a může se dotknout každého z nás. Mým cílem bylo utvořit ucelený přehled, snažila jsem se proto zpracovat toto téma nejen z hlediska současné právní úpravy, ale také popsat historický vývoj pozůstalostních důchodů a v souvislosti s důchodovou reformou upozornit na změny, k nimž v jejím důsledku došlo a které jsou v budoucnu plánovány.

První kapitola je věnována historickému vývoji pozůstalostních dávek od období 1. republiky až do 90. let 20. století. Zmiňuji všechny důležité zákony z této oblasti, jak se měnil v průběhu času okruh vyplácených pozůstalostních důchodů či podmínky pro vznik nároku na jednotlivé dávky.

V následující kapitole pak představuji současné prameny právní úpravy důchodového pojištění, především tři základní zákony, z jejichž ustanovení jsem převážně ve své práci vycházela, ale také ústavní základ, významné mezinárodní smlouvy týkající se důchodů a právní prameny Evropské unie.

Ve třetí kapitole se zabývám výkladem pojmů, které se často objevují v následujících kapitolách mé práce, jelikož jsou obsaženy v podmínkách pro vznik nároku na jednotlivé dávky. Pochopení jejich přesného významu je proto nezbytné pro správné pochopení navazujících částí práce. Přestože některé z těchto pojmů působí na první pohled jednoduše, jejich význam v právu se často liší od obecných představ.

Kapitoly čtvrtá a pátá tvoří pak základ celé mé práce, popisují v nich podrobně právní úpravu jednotlivých pozůstalostních důchodů, tedy důchodu vdovského, vdoveckého a sirotčího, zejména vymezují podmínky, které je třeba splňovat pro přiznání jednotlivých dávek a pro trvání nároku, a důvody, které vedou k jeho zániku.

Kapitola šestá pojednává o ustanoveních, která jsou společná pro všechny typy důchodů. Popisují, v jakém okamžiku vzniká nárok na důchod a na jeho výplatu, jakým způsobem a za jakých podmínek dochází ke zvyšování důchodů, zabývám se též problematikou souběhu nároků na více důchodů a způsobem výplaty dávek.

Sedmá kapitola je věnována řízení ve věcech důchodového pojištění, především způsobu zahájení řízení, lhůtám a způsobu rozhodnutí o žádostech a na závěr námitkovému řízení.

Následující kapitola se zabývá tématem v současnosti hojně diskutovaným. Snažím se v ní nastínit připravované kroky důchodové reformy, zejména vytvoření II. pilíře důchodového systému, a také zmínit změny, které v souvislosti s reformou již byly provedeny.

Na závěr je jako zajímavost zařazena 9. kapitola, která se věnuje srovnání české a německé právní úpravy pozůstalostních důchodů, zejména z hlediska okruhu oprávněných osob a podmínek pro vznik, trvání a zánik nároku.

V závěru se pokouším zhodnotit průběh psaní této práce a prezentovat názory, k nimž jsem dospěla, včetně možných návrhů na změny do budoucna.

KLÍČOVÁ SLOVA:

důchodové pojištění

důchody pozůstalých

podmínky nároku

Resumé – cizí jazyk

Survivors' pensions

In my thesis I concerned myself with the issue of survivors' pensions, because it is a topic, which is topical at all times and it can affect anyone of us. My aim was to present a comprehensive overview, this is why I tried to handle the topic not only in terms of the current legal regulations, but also to describe the historical development of survivors' pensions, and to point out the changes, that have already been carried out in relation to the pension reform and which are planned for the future.

The first chapter is devoted to the historical development of the survivors' benefits from the period of the First Czechoslovak Republic to the 1990s. I mentioned all the important laws and how the listing of the provided survivors' pensions and the conditions which entitle a person to the pension changed over the years.

In the next chapter I name the current sources of law concerning the pension insurance, especially three main legal acts, from which I mostly derived the information while writing this thesis, but also the constitutional basis, significant international treaties concerning pensions and the sources of the European Union law.

In the third chapter I concerned myself with the explanation of the terms, which often appear in the following chapters of my thesis, because they are included in the conditions which entitle a person to the pension. Therefore, to perceive their exact meaning is necessary in order to understand the following parts of the thesis. Although some of these terms look elementary at first sight, their meaning in law is often different from the general notions about them.

The fourth and fifth chapter form the core of my thesis, I describe the law regulation of the individual survivors' pensions, namely the widow, widower and orphan pension. I especially define the conditions of entitlement to the pensions and the continuation of entitlement, and under which circumstances the entitlement ceases.

Chapter six deals with the provisions which are common to all types of pensions. I describe, at which moment the entitlement to the pension and the entitlement to the payment of the pension arises, which way and under which conditions the paid-out pensions are increased, I also concern myself with the issue of the entitlement to several pensions and the way of the pension payment.

The seventh chapter is devoted to the proceedings in matters of pension

insurance, especially the initiation of the proceedings, periods and ways of decisions about the applications and finally the objection proceedings.

The next chapter is concerned with a topic, which is discussed very often nowadays. I try to outline the prepared steps of the pension reform, especially the creation of the 2nd pillar of the pension system, and also to mention the changes, which have already been carried out in connection with the reform.

I found it interesting to compare the Czech and German law regulations of survivors' pensions in the ninth chapter, especially in terms of the entitled people and the conditions of entitlement, its continuation and end.

In the conclusion I tried to assess the process of writing the thesis and to present my ideas, including possible suggestions about changes, which could be made in the future.

KEYWORDS:

pension insurance

survivors' pensions

conditions of entitlement